

НОВА ЗЕТА

Књижевни Мјесечни Лист.

Амо живо цвећу поштајте,
Па га с' млади пуно накидајте,
Да вам путем дивно замирише,
Да вам срце за кућом уудише!

Бранко.

3

Књагиња Зорка Карађорђевић.

Хвала Богу, велике жалости,
Што нас нађе данас изненада!

Горски Вијенац.

Нама, данашњем српском покољењу, није од потребе, да химне удешавамо бесмртном Карађорђу. За нас и за све будуће вјекове то су учинила два наша ошће призната народна генија, Владика Раде и Бранко, први су двије ријечи, други су два стиха!

Они су из душе цјелокупног народа проговорили; и за то оно, што су рекли, никада погинути неће.

Та пошта и милошта развијале су се саме, богодане, у души пестогодишњег мученика, према блаженој сјени „Оца Србије“; и најцрња злоћа времена није могла тај божански плам угасити.

Силом тога закона етичнога, који неумитно влада у царству моралноме, ово је тек седма година, на Цетињу се пир пирује, који је по свијем нашим крајевима радост изазвао.

Унук славнога Карађорђа, првородни син доброга

Књаза Александра, ступа у брак са најлеменигијом одивом српском, и моћни Цар свете Русије кумује томе браку, а геније српскога народа благосивље га!.

Одива владалачког Дома Петровић-Његоша, који од двјести година својим заслугама стијече љубав и харност у српству, поштовање у словенству, а углед у свијету; првородна кћерка срећнијех Родитеља, који су знали и за Царску Кућу Романова одњеговати достојне одиве; Књагиња Зорка, васпитана у првоне женскоме заводу у Петрограду, чувеном Смољном Манастиру, гдје се одликовала као прва ученица, и одакле је дома дошла са првом царском наградом; украшена најљепшим врлинама душе и срца њежнога, постаје душом Књажевске Куће Карађорђевића, и испуња је блаженством раја земаљскога.

У томе рају рађају се заједничка праунучад великана српских: оба Данила, оба Петра, Светитеља и Пјесника и Карађорђа, праунучад, коју им Цар Заштитник на врсти прима.

Умна и учена, савјесна и њежна, уз срећног Јој Војна, млада Мати заноси се у материнској неисцрпној бризи и љубави, његујући своју лијепу и чилу дјечицу и лебдећи над њом, не престајући и сама бити предметом силне љубави узвишенијех Јој Родитеља и миловања Свијетле Јој Браће и Сестара.

И та домаћа Јој срећа двострука растијаше с дана на дан; али како је та домаћа Јој срећа расла, тако је расла и љубав Њезина према Српству цијеломе, пратећи му буднијем оком сваку појаву у животу његовоме, жељама и надама најоданије му кћере, капо ти по превасходству Српкиње!

Па та срећна супруга и мати, па та њежна кћерка и сестра, па та тако одушевљена Српкиња, какву ли

је радост доживјела, кад је миле Сестре Своје испрошене и усрећене видјела у Царској Кући славнијех Романова; кад је видјела и Род и Дом и Српство тијем догађајем на пут сјајне будућности изведено!

Толика срећа била је постигла свој врхунац; морало се нешто догодити, да је помути; тако зар даље већ није погло ићи!

И добра и скромна, милостива и побожна млада Књагиња, породивши срећно и трећега сина, трећи дан оболијева а осми, у цвијету Своје младости, на врхунцу Своје среће, пада под косом завидне смрти!

И данас посред оне Им фамилијарне среће, која цио народ кријепи, плач испуња обадвије наше Књажевске Куће, плач, који се одлијеже и у Царској Кући братскога нам народа рускога.

Тужној запијевци испод Ловћена одзива се тужно Авала, Фрушка Гора, Велебит.

Геније српскога народа данас сузе пролијева на гробу најплеменитије српске Књагиње!

Али је у тој тузи Књагиња Врба и Дому своме и Роду, и Црној Гори и Српству оставила вјечну утјеху у Својој лијепој, сјајној успомени, која ће трајати, док Српство устраје.

Да, у краткоме своме животу Она је Своме народу дуг свој дивно одужила!

Она је сродила двије Књажевске српске Куће и лијепијем породом својим за вазда их крвном копчом спојила!

Она је кости Оца Србије у гробу утјешила!

Она се дакле имала рашта родити!

За то нека је благословена успомена Њена до потоњијех српских нараштаја!

Нека Јој је вјечна слава!

НА ДАН СМРТИ КЊАГИЊЕ ЗОРКЕ.

Ненадан и страшан глас је! И суза сузу нам стиже;
Црном се Гором у накрет свуђ жалост веља диже.
Шћер милу, а радост прву — ох Боже, удара јака!
Отац полаже уз сјенке гробова својих предака.
Отац и Њен и наш болом обхрван на гроб је клон'о;
Срце је и јунаку њежно — очино када је оно!
Над гробом мајка рањено срце у сузама излива —
На срцу мајчином чедо и у гроб лакше почива.
Уз оца и мајку браћа и сестре страшнијем плачем
Сјеку ни срца силније него ли и једним мачем.
А војно? а ђеца? Дрхти помиса на ови полом
Сјетних срдаца и дома, сад пуних вјечитим болом.
Не, на гроб Јој дизати не треба споменика друга —
Пирамида горостасна на гроб Њен је наша туга!

Ал' сузним очима гледећ' на црни споменик ови,
На станцу томе се види ирватцис/са сјајни слови:
„Цвијет је била на земљи и рај је прими у цв'јету,
А свој дуг одужи она Богу и роду на св'јету:
Хероја тополског даде унуку четири крина,
За милост — премилу ћерку, уздање — три златна сина.
Имену славном ће они бит крила проз даљне пасе!
А смрти није докле се домови њоме не гасе“

Да, то је утјеха цјела. И она сузе ни суши,
И свјежег живота даје у болу сломљеној души!

Оцињ, 5. Марта 1890.

Симо Поповић.

Бранко Радичевић.

Покушај

Луја Војновића Ужичкога.

СвоМ ПОВРАТИМУ Милану Решетару

У ЗНАК ЉУБАВИ ПОСВЕТУЈЕ

ПИСАЦ.

II.

Живот је Бранков у три ријечи: зацјевао, изгорио, прошао. Проживио је мало више од четврти вијека без особитијех догађаја, несталан у знаности, која му се једва једвице раствараше пред очима. Дошао је на свијет за оно десетак пјесама, којијем прослави народ и створи му пјесму нову. Свијет у коме је проживио, све што је учио, све што је радио, доказује ексклузивност тога ума и особити значај његове пјесме.

Основне школе походио је у своме рају, у Сријему. Знање које даваху они учитељи и оне школе бијаше тако јадно, да је Вук могао рећи у ненаткриљивој јасноћи његове мисли, „да се не ваља чудити, што књижевници наши свога матрњег језика не знаду и што су га за ово сто година тако искварили, нег ваља хвалити Бога што је мало људи у школе ишло, те није још горе постало.“*)

Овако је било у Вуково вријеме. Анаркија владала свесилно, и презирање језика, којијем сељаци пјеваху коло. Не имасмо више ништа заједничко с народом. Његове муке не бијашу наше; сновали смо лудо некакво царство, у коме би просјачио онај, који носи сам вијенац царства и неумрлости — српски пук. Кад је био сјетан, Бранко би ударао у гусле и растварао би му мир и царство. Прије него ли ће у Беч, у деветнајестој години зацјева „Бачки растанак“. У успомени веселијех вечери на Дунаву, у опроштају од сунчаног злата, које нестајаше за Стражиловом, у задњој јечи кола и олује бјеше оставио највиши дио сама себе. Онако мала пјесма знала је обухватити и протумачити онако силну мисао!

Године 1845. крене у Беч на више науке. Беч бијаше у оно вријеме мирни заклон нашијем људима. Ако и владала

апсолутизам њемачки, опет бијаше много толерантнији, искренији, простодушнији, од данашњег конституционализма. Па и времена бијашу доста мирна за Славене. До кримскога рата источно питање не бијаше страшило Јевропе, нити је јоште Аустрија снимјевала о њемачко-мађарскоме протекторату на Балкану. У тој Аустрији Вук владала српскијем духом, бацаше основе уједињењу рапштрканог стада, у његовој кући око дрвене ноге сједаху редом у генијалnome разговору Леополд Ранке, Франц Миклошић, Ђуро Даничић. Историк Јевропе у XVII. вијеку и Србијанске револуције налазио је неку особиту насладу у разговору с људима тог новог племена, остарјелог у болима, које се ствараше опет, мало по мало, изазивљући прошлост и љепоте језика, тражећи мјесто и име у новоме буђењу народа. Ту је био и Бранко Радичевић, младић живијех очи, чистога профила, дугијех коса, чудне одјеће, јакога гласа, пјесме сјетне. Његова младост бјеше од скора у Сријему пророковала јединство народа, али оне године није готово нико о томе ништа знао. „Бачки Растанак“ угледао је свијета тек године 1847. Гдје су нам успомене онијех зимњијех вечери, разговори онијех људи са препростим сељаком, коме гениј народа, који бјеше бустао на његову ријеч, даваше власт и знање? Ко би нам знао рећи тајни процес, који се рађаше у младоме пјеснику и који се јављаше народу амо, тамо, у два, три недостижива стиха веселја и плача, у два стиха неумукла у народу, класична за живота пјесникова, присвојена од гуслара, предана будућијем нараштајима? Бранко је дакле гледао дан за даном буђење српскога духа. За шест годишта пратио је сваку побједу великога старца једном пјесмом. Па је мимогредице и учио, јер је требало учити. Године 1850. обрати се на медицину. Бранко лијечник! Оно што смо доживјели послје у Змаја у јеку његова живота, нијесмо доживјели у Бранка. Све то мање пјева. Врти му се по глави Бајрон, а заговарају га можебит и лекције Скодине и глас ране смрти. Изгубио је стални и далеки лет. Упућивао се у нејасне крајеве. Велика се криза справља у његовоме животу. Дали удесна за народ? Не знамо, нити нам је потреба знати. Пјесник „Бачкога Растанка“ пјева у очи смрти у „Берачицама“ ону исту мирну пјесму, пуну унутрњег

*) Рјечник — р. п. кола стр. 842.

живота и силне истине, којом отпоче живот. На осамнаестог Јунија 1853. у двадесет и четвртоме годишћу живота умире у Бечу и оставља двије ријечи на гробу, једине које је себи записивао, за дан кад га поведу уз клицање вјернога народа на Стражилово:

Много тео, много започео
Час умрли њега је почео.

Обухватити Бранкову пјесму с далека, у неколико опћенитијех црта трудна је ствар. Модерне идеје о пјесништву не у порављају се на пјесника, него докле он хоће, докле нас он пушта, да умујемо. Он је лирски пјесник, али нема субјективности, која означаје лирику, нема онога правога *egoизма*, који је чини тако тешку, али тако милу нашијем измученијем, егостичнијем душама. Угледа се на народну пјесму, али кад мислимо чути просту гусларову пјесму, ено га, боју с Турцима, мелопеји љубави и коду даје обиљежје *своје* душе, кроз коју јечи туга и недостигнути идеал. Све је у њега тако, јер повише лирскога надахнућа, повише „народне пјесме“ говори у њега *народ* у облику *своме*, особитоме, непромишљеноме, несхватљивоме, у једној ријечи, на прилику, која дјелује на душу свом силом стварања и имперсоналне контемплације. Када пјесник о срцу пјева:

„Сунце седа поносито тио“ —

ми ћутимо нешто, што одговара не толико нашијем чувствима, колико истини, апсолутној истинитих четири ријечи. Тога ради, не ћемо га моћ разумјети него танком анализом. Његов облик, често једнак и монотон, застире то побратимство тајно са нарави и са душом народа, и врло често миomiћемо неко мало мјесто, гдје је генијално схватио и погодио кретање духа, проблеме наше будућности, оли мир и славу оризоната и свете нарави. Можебит када довршимо ова разматрања, указаће нам се пјесник из далека, на путу, и познаћемо га по самоме сјену његову.

Ми би раздијелили Бранкове пјесме овако: Пјесме у очи „Бачкога растанка“ (год. 1843.), Бачки растанак све до Хајдукова гроба (1844—1848) и доба романтичнијех пјесама Стојана, Уроша, Утопљенице (1849—1853). У прво вријеме објавља нам са двије, три пјесме сву нарав његове поезије, смјесу контемплације, народне елегике, хумора и високе, тајанствене туге, којом

тумачи сву душу народа. У „Бачкоме растанку“ баца вику силну, која се чула до пошљедњијех граница српскога народа и подигла нам дух. Све су пјесме те епоке јека те дивне, ненаоткриљиве армоније. У трећој епоци Бранко дао је што је народ чекао и питао и не може да даде ништа више. Закрили га је дух модерне пјесме, углед му је можебит Бајрон, губи се у романтицизму и ослобађа га смрт од лутања, које му пријети расулом генија.

„Девојка на студенцу“ јест пјесма Јула године 1843. „Путу крај“ „Враголије“ „Драги“ све су од исте године. Објављују се у њима два зламања, која ће пјесником владати све до свршетка живота и измјенице затирати му прави лирски гениј и подизати га до савршенства истине осјећане, приповјеђене класичком, неодољивом простотом. Та су два зламања: контемплација нарави и народни облик. Рекли смо *облик* и оправдаћемо ову ријеч. И доиста што је народна пјесма о којој сва историја нашега духа живи? Нешто жива без двојбе, нешто што чини да плачемо и да се смијемо, нешто што означаје надвојбеним зламањима нашу индивидуалност, нашу повијест, наше схваћање љубави и бола, наше борбе, и плахи, неизречени над у бољу будућност. И ако проучимо оно што ми називаћемо народ. пјесмама, у свакој од тих пјесама осјетићемо еманацију народне оштре индивидуалности, еманацију у којој облик особити, без двојбе монотони, дава неко свечано обиљежје причању давнијех бојева и расутијех држава. Али све што смо се више приближили модерноме свијету, изгубили смо суштину, а покрили смо сиромаштво народнога духа обликом, који није могао више бити ништа, не имајући оно што му оправдаваше само својни живот у литератури. Тако узесмо народни *ришам* за народно *надахнуће*! Велики је дио наше модерне пјесме плод тог исквареног правца литерарне мисли. Бранко нам је у очи „Бачкога растанка“, којијем нам даде велик, силан углед праве армоније народнога стила и народне мисли, али углед погубљив и смион, — Бранко нам је указао ништавило угледања у народни облик без надахнућа народна. Прочитајте оне стихове:

Путник иште, отац даје,
Ето путу дође крај,
Ал' и моја рука даје,
Драги роде, пјесму нај!

Пак опет оне:

Брже доле сунце благо,
Брже амо ноћне таме,
Амо брже, моје драго
Да не чека више на ме. 1)

И то је написано у очи „Бачкога рас-
танка“ — што више, мјесец прије оне златне
пјесме, коју није ни крстио него простијем
„?“ и у којој се пјесник из ненада диже
моћнијем легом да тражи утвару славе,
љубави, да изрече неизрециво чезнуће, за
којијем ми сви чезнемо, неизвијесно како
је неизвијесан наш исти живот! Донста,
читајући оне стихове, ми не познајемо још-
тера Бранка, па признајемо да тај хваљени
народни мотив води к' најнижем у конвен-
ционализму и убија лиреки гениј, ако
остаје, како овдје, прости формализам без
надахнућа, без живота, без реализма, сил-
нога реализма народне пјесме! Јер ако би
имао овако пјевати пјесник, и, говоримо у
опће, модерни пјесник, заман би искао у
нас, да се одречемо више модерне пјесме,
која на пољетку одговара боловима и
тежњама свијех душа пак и нашијем.

Али за срећу се исти Бранко диже
протива себе. Умирили смо. Оно није него
заблуда, „враголије“ младога пјесника, који
куша силу својих гусаца крајем зву-
цима струне. У томе кушању види неколико
игрица савршенијех. Прије него ли ће да
зачуди српски свијет оријашким кликта-
њем заједничке мајке и дубокијем познава-
њем нарави, која му је највише тумачила
умирање и вјечно рађање свега што живи
у спољашњему свијету и у нама, неколико
стихова указују нам пјесника у контемплацији
мира крајева српскијех. Слушајте:

Тамо долом, тамо гором,
Наоколо све почива,
Само вода са жубором
Са камена што се слива,

Само што се кашто петли,
Само клепка што се чује,
Само с' онде малко светли,
Јер се данак приближује. 2)

Дивне ли слике! Не ћутите ли силу тијех
пошљедњијех ријечи, силу сунца, који ће
до мало да објаса и свлада ноћни мир на
седу оне бјеле и златне свјетлости која
иза горе јавља порођај живота! Пак опет
чујте:

1) Ноћ на ноћ (25. Нов. 1847.)

2) Путник на урваку (Нов. 1843.)

Оде лето и омара,
Лишће жуту, пада магла,
Север душе, лист обара,
Већ и зима силно нагла. *)

Ево. У Бранка је контемплација нарави
обично стаје душе. Његова контемплација
дјелује унутрњом снагом простијех ријечи.
Свака затвара и чува дијел мира, дијел оне
реалности, која живи сама за себе и коју
не служи да човек оживи својијем осјећа-
јима, него доста да пробуди. Ова ће кон-
темплација доцније постати персоналнија,
пјесник ће изазвати славу сунца са славом
народа, да она тумачи ову. Утолико се
објављује у особитој страни његове пјесме
као освита генија, нејасан као зора,

„Јер се данак приближује“.

Тако на прагу године 1843 неки знаци по-
казују, да се Бранко родио за препорођење
народне пјесме. Али кораци су му још не-
извијесни, плахи, без правог надахнућа,
без одређене мисли. Видимо немирни дух,
гдје тражи гармонију народнога облика са
пјевањем нарави, бива јединога мира, који
одговара појудам његовога духа. Али тај-
ну снагу те гармоније заман тражи. Све го-
диште пролази кушајући амо тамо себе и
своју снагу. А која је тајна свеза, која на-
родној пјесми дава зламече надахнућа и
пророчанства? Тежња. У истој беспутној
радости, у нашијем најгоријем играма, у
куцању чаша и у раскошнијем пјесмама,
чежња и немир, туга за јединством духа,
за царством, за изгубљенијем царством, које
нам сломи вољу, сави дух и учини, да кад
се год смијемо опет у дну, у дну душе го-
воримо, да смо синови чемера и бесплодне
муке. Па којигод пјесник дирне у својој
пјесми пророчком руком ову потребу плача,
која је у дну свијех нас, гдјегод је дирне,
у лику женске утваре, оли на вечерњему
весељу, оли око стола и пунијех чаша, та-
кови пјесник добива у нас вијенац неумр-
лости. И такав пјесник не може се рађати
прогресивно, него ваља да устане у један
мах, као див у народној причи — из горе,
рођен од сунчане ждраке, оли из пољупца
виле.

Отвара се година 1844. и Бранко јед-
ном једином пјесмом створи савршен углед.
Пјесма је безимена као и женски лик, за
којијем пјесник трчи без уфања. Нема име-

*) Драги (25. Дек. 1843.)

на, али прве нам ријечи причају све што је пјесник проживио и претрпио. Говоримо, да је претрпио. Без двојбе. Изазивљући жену, која му одмиче на путу и коју тражи заман до сумрака, трпио је и та његова сасвијем персонална туга даје обиљежје још живље, још силније нашем болу, јер је сваки од нас претрпио у животу с пјесником. И ту нам се истиче чудан контраст. Два вијека, двије цивилизације родише два слична дјела, па за чудо проучавањем тих различитијех генија и различите ситуације духа, бистри се мисао нашега пјесника и подиже се јасно права карактеристика наше пјесме. Лорд Тенисон испјевао је „Вртлареву кћер“ (The Gardener's daughter), пјесму којој може бит немарне у модерној енглеској пјесми. Тенисон говори са пријатељем о љепоти у умјетности. Све је ништа, говори му овај, пођи и виђи вртлареву кћер. И пјесник отиде. На путу сва му нарав говори о љубави; и бијело цвијеће по грмовима и смарагдове ливаде и тице, које пјевају пјесму освануле нарави, и мирна стока на пољу. Па кад приспије у чаробни врт, спази у дно испод танкијех сводова, окићенијех источнијем ружицама, жену лијепу као она провјетна зора, распуштенијех коса, дивнога посмјеха, стоји и подигнутијех лаката подиже прљену ружицу, коју је ноћна олуја одијелила од сестара. Бранку вече бјеше на друму. Сунце тоне, „пламти небо као живи пламен“ и пјесник гледа сјетан и немиран тиј починак пун милина и величине. Сва нарав слуту на нешто ново неочекивано.

Камен пусти камен је нагнао
За облаке рујне се ватао,
Ко да оће на љубавна недра
Да небеса земља свуче недра.

Оризонат тако је јасан, така се пјесма разлијеже по гори, тако је све справно на небу и на земљи, да се ми нимало не чудимо, као ни у Вртларевој кћери, када се ка пјеснику „једна красна упућује сека.“ Не чуди се он, али му зашпиње пјесма гледајући пошљедну ријеч тајне сутона, гдје у женском лику пред њиме стоји. Ова је жена налик баш на ону друга му инглескога пјесника. Бранко Бога самога зове да буде свједок своје дивљењу.

Ао Боже, чуј што зборим сада,
Ја г' Анђела не виде никада,
Ал' ако је на небу каквога,
Лепшег нема од чеда овога.

Та љубав двају пјесника бачена на два краја свијета, дјеце различитијех цивилизација, изазивље у нама чудне мисли. Један је од оне двојице примио у свој генији све пошљедице, којијема се промучише и испчиљеше вјекови: препредење дефиниције, тежење ка открићу проблема и ка организацији друштва; он носи у души опредјељену фазу свога свијета, није на њега да све створи, да све започне, да о свему мисли, да бдије над постањем и над будућности народа, јер то прије њега учинише небројена друга кољена, оставивши њему опредјељену мисао, недвојбену друштвену основу, знању отаџбину и стални пут. А друг му? Изникао је у народу некада, у давно доба, самосвојну, раштркану сада, што је горе него да је заробљен. Цивилизација, коју скупише кољена на западу, закрилила га је у садашњему облику, а да он није ништа, ма баш ништа ставио од своје душе, од свога генија, од свога племена, у ту дивну узјамичну радњу рода љуцкога. А са свијем тијем ћути и он у себи постање живота, и кроз њега пролази (када га страсти његовијех учитеља не саблажњују и не кваре) и може бит пуно више него у многијех другијех, дах љубави, јединства и стварања. А опет не познаје, како познаје његов побратим у Инглешкој, ни мир, ни огњиште, ни јединство, ни умјереност, која прати силу и моћ стварања. Једна је и друга душа уморна — али како је различит пут којијем се, ходећи, уморише! Па се та два вијека, рекли би готово двије формације, сусретају не само у љубави, многи нам не би опростили баналност опажања, него у психологији њезиној, у филозофском знаменовању њезинога свршетка. Али не хитајмо.

Ја је вгледа, затресо се лако,
Ја је гледа, али се не мако,
Плану срце баш у живи пламен
Опет оста као станац камен,
Сретном сувом засувило око,

Она дође, — ја зборити тедо,
Али чуда де баш не умедо,
Она прође — ја тедо за њоме,
Ал' с' не маче нога пода њоме,
Срце врело би тад под облаке —
Ао ноге де бијасте лаке!
Ништ' не мого до за њом гледати

Овако класично тумачење осјећаја у пјесника од деветнаест година испуња нас

страхопоштовањем. Народ не бјеше чуо од гусларева времена такијех ријечи мирне и високе истине. А енглески пјесник? Рекао би да један другоме прича исту причу. И њему се овај дивни лик указује у један мах и кад је спази она прође, лака, тајанствена и муче остави га „налик на камени лик, рег' би да дајем хвалу.“ Врате се пјесници дома. Једнога је и другога оставила вила. Као да се не ће вратити никад више ни једноме ни другоме.

Одох дома, ал' не могах да
заспам од радости, *)

така је бука жовота
Влада у влатној садашњости, такав ме глас
Зваше од година које ће доћи, и така
Далечина растворена оризонту разбијаше таму.

(Вргларева кћи.)

један и други пјева, али у Бранка је немир не угашене радости коју слуги да неће уживати, у Тенисона је освитање радости уживања. Радост се различито објављује. И прије него ли ће оба два клонуте главом, српски је пјесник није суерио више, а енглески уживао ју је у бескрајној љубави и поздравно јој благу успомену. И доиста, обојица се враћају на знани пут. Али је један заман више тражи. Страши га самоћа, трчи дугом, неогледном ставом, путеви се дијеле, чини му се да је нека бијела хаља прошла на оризонту, на дну шуме, опет за њоме трчи.

Оде јутро, ето веће пладне,
Ето вече и вечери ладне,
Тио вече као јуче исто,
Облак алатан, небо стоји чисто,
Све се кити, све се злату спрема,
Али за што њега јоште нема?

Стојим, чекам, ето већ сутона,
Боже благи, де остаде она?
Стојим, чекам, гле и нојца вође,
Боже, Боже, ваи она не дође?
Збогом ноћи, збогом ставу света,
Збогом и ти срећо моја клета!

У овом вапају душе, гдје влада и страх и чежња и миловање и силни плач, слушамо рани свршетак несуђене љубави његове и наше, пак и љубави народа, љубави к миру, к јединству, к свјетлости;

... све се злату спрема,
Али за што њега јоште нема?

*) So home I went, but could not sleep for
joy, na Тенисон наставља ријечима, како их само
његов матерњи језик може стварати:

Инглешки је пјесник све уживао; вријеме се бјеше оставило њега ради, филозофскијем ријечима, од којијех нам свака указује море осјећања и новијех откривенијех сласги, продуљива радости нечеса, што је јаох и за њега прошло без повраћања. Алл подигнимо копрену. Како ли се пјесници опет налазе у тужној заједници! Што је дакле користило уживање охолоче пјеснику Locksley Halla? Ништа. Да види, као и пјесник Бачкога растанка ништавило тежње љуцке, наше узалудно вјечно трчање од зоре до сумрака, отаџбину земаљскога бола, која нам је сама у истини заједничка! Посљедње ријечи Тенисона носе бијегу генијалне туге и уживане, доспијевене среће.

Моја прва, посљедња љубав; идол моје младости,
Мога човјештва миље, и, јаох!
Најблагодсловенији сада спомен мога доба! *)

А Бранко? Финим инстинктом справља нас одмах на почетку на виђену и неиспуњену срећу. Приступ је у њега и свршетак:

Никад није вито твоје тело
Рука моја млада обавила,
Ни с' у твоју усницу упила
Моја уста и кад, чедо бело!
Тио вече к'о да те донело
Сред анђела са божија крила,
У ма с' дивно мени појавила,
У ма дивно вече те однело.
Сам остадо са сузнијем оком,
Сам ту самцит на свету широком,
Сам са ноћи тавном, ал' без санка,
О аоро моја аоро без осванка,
Сунце мило, ал' без бела данка,
На те мислим душо без престанка

Колико више читамо ове стихове, обиљежене значењем неумрлости, све нам се више указује народ, као да вас у овим ријечима живи. Ми немамо савршеније пјесме, ако није опет „Бачки Растанак“. Али у оној се народ показује у тужноме, гркоме дијелу свог удеса, народ гдје хита за утвором мира, јединства, величине и почивања духа, заман хита од вјскова. Па нам пјесма квари радост, коју оћугисму у Бачком Растанку и која је у оној пјесми јача од растанка младића удруженијех једно само вече. Квари нам весеље, и ми плачемо више него ли дјеца ма којег друга народа на свијету када пјесник проговара племенитим патосом:

*) My first, last love; the idol of my youth.
The darling of my manhood, and, alas!
Now the most blessed memory of mine age!

Сам остадо са сувнијем оком,
Сам ту самцит на свету широком.

Ми ту ријеч добро разумијемо! Тенисон плаче изгубљени мир једне жене, али ми плачемо не задобивени једнога свијета. И то Бранко добро знаде. Па му се неће да онако доврши, да нам улије здвајање, које не може да надвлада сасвијем. И нега души плач, али као прави пјесник народа, утјешитељ срца свачијега, слуша и он пјесму утјешителницу, што му дријема у души, па високо кличе:

Доста дана још ће амо доћи,
И узалуд за те, срце, проћи,
Ал' не бој се, доће данак прави.

* * *

Ето браћо што вам дуго таја,
Ето браћо песме беа свршетка,
Ето браћо два три уздихаја,
Ето браћо до два до три цветка,
Тедо вама да доплетем венца,
Ал' не нађо више крај студенца
Крај студенца а живота свога.

Сунце седа, па се опет диже,
После ноћи бели данак стиже,
Шат и мени моје сунце дође,
Шат и мене данак не мимође,
Доће данак, сунце ће се дићи,
На студенцу још ће цвећа нићи,
Да доплетем венца започети,
Да допевам појак овај свети,
Браћо мила, за живота свога.

Наком ове пјесме није могао доћи него „Бачки растанак“. Бранко бијаше покушао дубоку жицу наше душе и оћутио је живу, крваву, каква би, кад нам се распаде држава и када изгубисмо мјесто у сиједу народа. Али да није него њу покушао, не би се био одужио благодатној служби пророка и учитеља. Она нас пјесма, без имена како муке наше, баца у двојбу; залуду слушамо пуни милиња пјесму љубави — народ разумије још више оне стихове, који би могли значити историју нашега духа.

Сам остадо са сувнијем оком!

Ми хоћемо нешто више. Нека нам пјесник изазове весеље јединства, позив наш у будућности, нашу дивну славу и сунце. Ми смо синови видјела. Ми хоћемо да подигне копрену с наше повијести, да нам укаже морални дио наше прошлости, цијену жртве, коју допринијесмо Богу и да нам рече, не један пут него неколико пута, да нам рече, да нијесмо замаг тријели. Јер се тога највише страшимо; испразне муке! Бранко се

одазвао полетом генија. Створио је пјесму, која даје српскоме народу „мјесто и име“. Преплео је обиљежја наше душе, обасуо је сву повијест наше крви силнијем растварањем хоризонта, фином умјетности, класичком армонијом облика и надахнућа. Та је пјесма пуна сакривенијех мисли, бескрајне жалости и бескрајна, необузdana весеља, из ње се рађа знаменовање исторично нашега племена и диже се пред нашијем заблијештенијем духом. А у бучној пјесми кола, и у контемплацији вечери на народној ријечи не заборављамо нигда да је он пјесму довршио, али да наш живот није довршен, да пуно ствари не имамо и да је књига наше будућности растворена бијела, тиха, справна да забиљежи наша нова дјела и преко његовога гроба.

Приступ је достојанствен и тужан. Час је озбиљан. Пјесник ће до мало да остави отаџбину и мјесто радости и снова млађаного времена. Сам је. Сјени прошлости обилазе и лијетају и играју се у трацима сунца, копају успомене. На га снага оставља, да све мисли и све успомене младости обухвати на погледу ријеке првијех дана и злата на небу. А тако је млад! Чини се донета да није нико могао већом власти пјевати муке и тугу младога племена. Губи се дакле у пландовању, неизвијесном и плахом пландовању душе, ако нам је допуштено да тако крстимо почетак његове пјесме. Сва му се прошлост вије у глави, не зна о чему да проговори најприје, а опет будућност му се приказује пред очима јасноћом умпруће душе и поздравља нас синтезом, мучном, тешком синтезом, баш као у оној другој пјесми, шапћући нам још и ријечи, које ће да му ставимо на гробну плочу. Просто је мјесто неговијех успомена:

Неси бреже чудо ти за око,
Не дижеш се до неба високо,
Неси гора умилнога латка,
Кад ко шеће да је шетња слатка

А ко тражи за весеље цвеће —
Заман тражи ту га наћи неће.
Неколико овде је дрвета,
Ал' де расту то су места света,

Посута су гробовима, не зна се чији су,
све се једно кољено састало на оно мјесто
посуто цвијећем,

Па је цвеће поитило амо
Да се самцит братац не би тешко
Веће мирно у гробници лешко.

Пјесник гради на гробовима успомене. И плаче недостиживом елегичном мирноћом пропаст онијех, који спавају миран сан наком нестајања свачоса, наком свачијега издајства. Справља нас тако на слику младости своје, која ето на освитку проходи без повраћаја. Пак у двије ријечи црта сложјену радњу толикијех умова, толикијех душа па, чему да кријемо, свега народа.

Све нестало, све га је издало,
Ти једино верно му остало,
Млого тео, много започео,
Час умрли њега је помео,
Место данка спустила се тама...

Цвијет му је остао вјеран! Овако дакле освећен може кренути даље. И крећа онамо,

Де без цвећа трава расте само
Без дрвета, без икаква жбува —
Два три крока — ето мене туна.

И поздравља новијем дјетињим ентузијазмом мјесто вјечнога зесела прве своје младости. Као да је руком одалечио свршетак свачеса и муку бесплоднога живота. Сретан је да се није ништа промијенило, да је све на стару, да га небо љуби, да му „брдо травно одговара“.

Око плашти, срце јаке бије
Који часак да споменем прије?!
NACIONALNA
BIBLIOTEKA

И пјесник хоће да устави сунце, његово сунце, коме је он посветио живот, јер је „млого тео“, коме он, отворено, пред лицем свијета прича своје јаде и своје наде. Видјећемо доцније, у вријеме промишљеније пјесме, пјесникову љубав к сунцу. То је нешто особита. Силни је то контраст самртној струни, која му јечи у гуслама! Па нас дарива са три класична стиха:

Злаћано сувашице већ западу тече,
Тавна ће нојца скоро овде бити,
Па ће ми драго све тамо обвити.

Бранко има сто начина да прослави „бели данак“ и да карактерише онај час, када се сунце отме нашем оку. У томе је ненаткриљив мајстор. Види се да му сунце бјеше увјет надахнућу, да му је живот кратак и као да хоће да одведе у вјечност очи пуне вјечнога видјела. Он, како му је ратанак трудан; као да се оправдава земљи, која га је носила и сунцу коме је пјевао. И хвата га неко чудно дрктање. Сва му љубав јечи у простој причи.

Ој Карловци место моје драго,
.....

Пјесник је налик на „голушаво тиче“. Узрасао је и подигао се к' небу. Па чему?

Гледа доле, реку, врело, дуга,
Дрва, жбуве, горе и врлети.
Па му с' чине до толико друга,
До толико успомена свети,
С кима дане прелено пробави
Па и сада мора да остави.

Опет се у пјесника објавља карактеристична прта нашега живота. Ово наше тужно племе, раскопано и разорено, хита увијек даље, без извјесне мисли, иштући ганутљивом устрајности ријешење проблема расуте куће. Покушаји организације не задовољавају тежњи наше нарави. Осамљени смо удови неке велике заједнице, чија се тајна изгубила у толико вјекова плача. Па и тај народњи дух, дух доиста народан, ако има та ријеч неко знаменовање, оставља света мјеста младости — као да га нека неумољива заповијест бије.

Ој Карловци, лепо л' живе туде,
Ал' што мора бити нека буде,
Та и мене нешто даље вуче,
Ево пружам свога раја кључе.

Али „већ је близу ноћ“. Бранко зове „лаку пјесму“ да исприча прије мрака триумф младости и пјесму, која има да живи неумрла у нама. Издигнуо је главу и упрко је поглед к сунцу, које тоне у мору злата. Пај држави се у један мах тмине и неизвјесне туге, Бранко је зацјевао, не, слаба нам је ријеч, звикао је од удивљења и пророчанске ватре у апострофи, којој, ције нимо, нема у свој нашој пјесми ни далеког сјена. И опет је простота ријечи створила мјесто силно, пуно ероизма и страсти, која потпуно означује индивидуалност наше пјесме:

Сунце јарко, та колико реда
Тако тебе ја седати гледа,
Гледа твоје големе красоте
Пун радости и веће милоте,
Гледа тамо па мисли назада,
Како красно бијаше некада,
Осети се Српске царевине,
Српске славе, српске госпоштине,
Осети се последњег доба
Та краснога на Косову гроба.
Збогом сунце на западу јасно,
Ал' за гору заилазили красно,
Тако красно и у таке славе
Јуначке су тада пале главе.
Углед'о се један на другога
Попадао један код другога,
Та рад оне красне домовине
Не жалио нико да погине.
Ти већ зађе, небо је црвено,
Као да је крвљу обливано,

Ао сунце, као небо ово
 Тако беше црвено Косово,
 Од србињски тешки палошина
 Крв с' отвори ка' морска пучина,
 Дивно ли је тада Србаљ био,
 Дивно л' сваки главу заменио,
 Дивну л' крвцу злотворску пролио,
 У њој данак дивно утопио.
 Ој сунашце жића мог убаво!
 Када вађеш, о вађи крваво,
 Сред копаља, звеке и мачева,
 Заћ' за гору душманских лешева,
 К'о што онда тим јунаком вађе —
 Та шта море јоште бити слађе!

Пјесник почива у миру на Стражилову, а сунце нам једнако залази у чекању. Али овај је час пун правога патоса. Пуно је више ствари пробуђено, него ли изречено. Косово се у овој силној апострофи диже господствено над нашијем животом. Пер' би, слушамо омирову пјесму, гледамо оријашке бојеве и вјечни говор неба земљи, сунца нашој слави. Јер, залуду, Косово је у инстинкту народа догађај силнији него ли га сама повијест схвата. Помен је о њему тако у дну дна наше душе, да нам често застире садашњост и савија силу у контенплацији будућности, великога обновљења, онако великога, како велик бјеше расап нашега царства. Величина рађа величином. Велики расап не може бити него расап великог бића. Говорили што му драго наши скептици, на ономе пољу и онај дан објави се морална величина народа, јер да се није објавила, не би тај дан био тјешни самијем својијем именом кољена кроз вјекове. Лазар бијаше остао сам. Сам се предао од љубави к' народу и к' царству, сам је спасио достојанство и величину наше историје. Могао је рећи о кнезовима српскијем, што је питао јеврејски војсковођа: „Галац оста с' ову страну Јордана; а Дан што се забави код лађа? Асир зашто сједје на бријегу морском и у кршевима својим оста?“ *) Падши подигао је вапај и углед најдаљијем нараштајима, означио је дан гдје има да се настави бој за обнову државе и препорођење народа. Бранко је мало даље у овој пјесми одговорио царској сјени на Косову једином достојном платом царске жртве: љубављу и колом!

Сунце вађе а спушта се тама,
 На небу је вечерњача сама,
 Небо ведро, а река се чиста
 Тамо амо у пругама блиста.

*) Књига о судијама V. 17.

Ој Дунаво, о ти реко силна
 Ала си умилна!

Дунав је за многе ријека узношења, ријека господства, ријека величанства, али за Бранка, како за никога, ријека је љубави и мира. Има нешто у његовијем ријечима, што нас напуња поносом говорећи: Ето ту, великијем државама пролазиш, носиш у твоме неболиком огледалу високе, вјечне храмове, многољудне градове, носиш богатство и вреву великијех народа, кроз тебе, „ријеко силна“ говори глас силе и често јеку одбијаш бојева и надметања рода људскога, али — нико те не ћути и не разумије више од овог нашег брата. У њега си налик на трак што братац уз брата ствара у у колу, трак што иде даље и даље, носи пјесму и мир куд пролази. Добро те пјесник познаје. Раговара се с тобом како се Мисирац разговарао са Нилом — са другом и пратиоцем земаљскога живота.

Кад гром рикну, када муња севну,
 Тада млађан монајслађе певну,
 Север дува, водом пољуљива,
 Вода бурна у чун запљускива,
 Вал ва валом у часак нагну,
 Лати чамца па га и преврну,
 Све у воду — ао красне муке!

Ја сам теби младо тело пред'о
 Ка' во-оцу своме што би чедо,
 Јер да тебе могаше ме једном
 Руком својом бадржати ледном,
 Та кад оно у води неука
 Доватила та самртна мука
 Кад се вода нада мноме склопи,
 Ој Дунаво ти ме не утопи,
 Ти ме диже, привати обала,
 За то теби до небеса фала,
 Реко онда па ћу и свакада,
 Али збогом остај мени сада!

И пјеснику силна, мучаљива ријека показује родне винограде отаџбине, гдје је раскоп, којом Бог освети земљу, гдје је пуноћа мира и нетакнут наш живот:

Ао бербо тебе жалим клету,
 Та што лепше од тебе на свету?
 Ко тебека никад не видео,
 Шта је јоште сиротан видео?
 Ао брацо амо у то доба
 Дођи, види, чуј, па ајд у гроба.

И ту нам испред зачаранијех очи реди недољиву слику веселја. Ваљало би да све препишемо; све је армонија, у свакој ријечи дивнога кола углед је пјеснику живот, сам живот народа, који се дјетињом душом објавља у те ријетке дневе заборавности и објестнога уживања. Два су кола у „Бачкоме

растанку“. Ово је прво коло *d'après nature*, нацртано усред вике момака и дјевојака, као акварел великога сликара. У ономе другоме пјесник *ствара ново коло*, дава му знаменовање љубави, што народ осјећа а не говори, даје му симбол јединства раскомадана народа. У овоме чујеш сваку ријеч како јечи и разлијеже се Дунавом, не знаш ствара ли пјесма музику, или музика пјесму.

Та тек што се свирац чује
Већ у колу с' поскакује,
Коло, коло, свирац свира,
Нога земљу не додира
„Ситно брате ијујују!“
Момци чили подвикују:
„Свирац свира
Не да мира
А још више девојчице,
Њине очи и ножице,
Деде брате ијујују!
Де поскочи, не лудуј,
Ко би јако момак био
Па се не би помамио!

Охо селе вита стаса,
Држ' се браци око паса,
Коловођа колом вија,
Коло лети, вној пробија,
Ал' у твоје недри туде
Окле снега до две груди?
Чудо, селе, дивно чудо,
Али би се млађан груд'о!“

Свирац свира, мома поје:
„Коловођа алато моје!“

Збогом песме, збогом коло,
Збогом момци наоколо,
Збогом кито мома млади,
Збогом грошће, збогом виногради!

Овако доспијева први дио пјесме. Одоше звуци кола. Свршава оно што би ми назвали као Милтон ону његову пјесму: П *Pensegovo*. Ту је туга сама, чиста. Не подиже је ни плаха успомена на дјечачке игре, ни пјесма бербе, жалост му је мисаона и озбиљна. Прије него ће да подигне клик своје душе и да нам подигне над у заједничкој љубави, клонује је под бременим успомена чистога весеља првијех дана живота — *Pensegovo*!

У маломе интермеу пјесник поздравља све што љуби. Шиље поздраве и креће к Стражилову. Бачки се растанак приближује.

Ми идемо Стражилову томе,
Под ногама она росна трава,
А са стране брда мирисава,
А овде се погак пошалио
Па нам пута младим препречио

Сву милоту оне нарави Бранко цјева дивнијем стиховима. Ви видите пут којијем пролазе ђаци:

Како само долина се вије,
Како гора подигла се густа,
А по гори све та лица пушта,
Лина цвета, цветићи миришу,
А ув мирис ветрићи уздишу,
А ув ветрић коси покликују,
Ув косове браћа подвикују:
„Ао дакче ала си ми бео!
Још би дуго гледати те тео,
Ал' кад ми се веће смрћи мора,
Нек се смркне измеђ ови гора,
Ту нек ми се ладна копа рака,
Ту ће мени земља бити лака!“

Ето о томе рајскоме сутону мисао смрти мучи Бранка. Мучи и сјетна туга наше слабости и празне наше куће! Али се и елегича спушта са пошљедњијем траком видјела. Обрнимо се и погледајмо к' небу:

Данка бела нестало већ давна,
Све покрила она нојца тавна,
Небеса су свуд зведица пуна,
Ал' месеца јоште нема туна!
Доцне данас он ће обасјати,
Ја не могу наћ' га ту чекати,
Срце младо јоште једном жели
Са другови да се провесели.

Интермево доснијева.

Бачки растанак почимље у истину тек сада. Растао се најприје са својом душом, а скоро ће се растати са душом народа. Његов гениј облачи се у један мах за чудо реалистичним рухом. Он нам није дао само јединствену идеју народа, него је и знао пробудити ту мисао у мјесту, у часу, у ваздуху, који одговарају истини, објективној истини. Није тога ради сакрио што мањка нашем сну и нашијем далекијем основима. Указао нам је мисли народа у садашњему стању, недовршене, неизвијесне, у талогу испразњенијех чаша, и не у спољашњој акцији. И зато је та пјесма савршена. Пјесник није ни за један час жртвовао реализам надахнућу. И доиста је ово озбиљан час. Јер ако пјесник подаде одвише велики дио свога генија идеализму, оли ако нам одвише скучи полет у испразном уживању сријемскога вина, изгубио је трку. Ту пјесник има да укаже потпуну симетрију свога ума. Састају се око стола:

Соба ниска а доста и тесна,
Око стола седи раја бесна,
Радује се оном вину ледну,
Па свећницу западила једну;
Гори свећа као да издише,
Ал' де раја да запали више,
Кад весела што но год имаде,
До парнице све за вино даде?

Колико грчине у овој малој слици! Хтјело би му се још окупати дупцу у заборавау, у беспутну дитирамбу, правоме, примитивноме српскоме дитирамбу;

Па ондака запевајмо скупа —

Марка пијаницу, Марка с Арапином, Марка с љутијем Маџарином, —

Кликни брате к'о што чини соко,
Испи чашу да т' засуви око.

Ту је пијанчење и крвави лик онога чуднога Марка, у коме је народ скупио све аберације свога простога ума, све зле инстинкте племена, сву материјалну страну свога бића.

Та знаће се Марко убојица,
Убојица, љута пијаница,
Докле мачи, докле чаше звече,
Докле сунца, докле вина тече.

Али није још вријеме дитирамбу. Кад испразне чаше, махнитати ће до мила Бога и Бранко ће до дна поћи својом оштром, имперсоналном анализом: указаће нам као бљесак муње пјане ђаке у ниској, задушеној соби. Дитирамб се у толико неким изненадним чудним чаром обраћа у симфонију. Велико се српско коло, живи симбол нашега уједињења, чује још из далека као нешто тајанствено и нејасно. Душа дркће од милина.

Удри жешће у те ситне жице,
Ситне жице — ситнији кораци,
Нек се знаде кад играју ђаци!

Да коло буде потпуно, ваља да буде ко ће ударати у жице, ко ће играти и ко ће гледати. Хоће се народ, да прати душом, гласом, пјесмом, очима. Тако у Омирово доба слушаху гуслара и гледаху јуначке игре. Тако свједочаше цио народ за весеље и за заједничку славу, која се разлијегаше у гуслема, која се читаше у јуначкој игри. Па кога ће Бранко звати да свједочи? Сва кољена српских витезова, сву историју наше слободе скупом замијењене. Тако он зове народ. У фигурама, које посвједочише самосвојност племена против душманина крви, вјера, јединства. Утваре се дижу, ерончна струна тјешти нас свом силом пјесникове генија:

Ој ви српски витезови,
Ви змајеви, соколови,
Та има вас на иљаде,
Ал' бројити немам каде,
Та кад би вас све бројио
Кад би јадао винца пио!

Ој Шубићу,
Јураићу,
Турске главе
Беу траве,
Мачи ваши бритка коса,
Крвца ваша беше роса,
Роса росну, јавор с' диже,
Певац ивањ гусле здежа,
Па бугари што сте били,
Што с' десницом починjali.

Ој Чуићу љута гујо,
Ој Турчијо мрки вујо.
Ао Луко
Турска муко,
Ао Петре
Плаи ветре

Ој Поцерче, ој Милошу,

Звезде трепте, звезде сјају,
Али данка још не дају,
Ђорђе дође, сунце грану,
А Србији дан освану.

Па кад је са „траннога брда“ Стражилова позвао народ, свој чисти народ, до пошљедњијех брда Зете, и до Косова, кад их је позвао да се одморе у раскопшоме дану Сријема, диже се лагано као шум германских Елфа на почетку аллегро те дивне симфоније, врхунац весеља нашега, симбол јединства. Изморени сјени јунака нека чују сваку ријеч овога кола. Они га родише. Они нам предадоше пјесму јединства. Јер што сачуваше од ропства, сачуваше да буде једно и велико. Нека слушају. Припознаће формулу безименијех борба, које издржаше за будуће вјекове. Ту су ријечи Бранка најсилније, јер је у њима и пјевање и играње и говор — све. Ритам кола мијеша се са мелодијом гусала. Ако је и у души народа ово најпотпуније објављење свога пјесника, не можемо опет одољети жељи, да оправдамо наше удивљење пјесмом истом. Оправдаћемо тако и нека доцнија разматрања. „Дал' ће коме бити жао?“ Ево. Симфонија почимље:

Коло, коло,
Наоколо,
Валовито,
Плаовито,
Наплетено,
Навезено,
Окшћено,
Зачињено,
Брже браћо амо амо
Да се скупа поиграмо.
Србијанче, огњу живи,
Ко се теби још не диви!
Рваћане не од лане
Од увек си ти без мае!

Ој Босанче, стара славо,
Тврдо срце, тврда главо,
Тврд си као кремен камен,
Де станује живи пламен!
Ао Еро, тврда веро,
Ко је тебе јоште тер'о?
Ти си ка'но итра муња
Што никада не покуња.
Ао Сремче, гујо љута,
Сваки јунак по сто пута!
Црногорче, царе мали,
Ко те овде још не фали?
Мачем бијеш, мачем сечеш,
Мачем себи благо течеш,
Благо турска глава сува,
Кроз њу ветар горски дува.
Ој' соколе Далматинче,
Дивна мора дивни синче!
Ој ти красни Дубровчане,
Наш и данас бели дане,
Та са песме из старине
Цуне славе и милине!
Ој Славонче танани!
Банаћане лагани!
Ој Бачвани, здраво, здраво,
Ко ј' у песми већи ђаво!
И ви други дуж Дунава,
И ви други де је Драва,
И сви други тамо амо,
Амо да се поиграмо!
Ватите се кола тога,
Од вишњег је оно Бога:
Руком држи братац брата,
Близу срца њега вата,
Свирац свира,
Срце дира,
Рука с' диже на косао,
Да л' ће коме бити жао?
Нога лупа, диже пра,
Наоколо свуда стра.
Нога лака, срце здраво,
Коло лети, коло ђаво,
Поскочица ђаволица,
Што је тела то и смела,
Ал' је жеца одолела.

Пјесма расте, расте веселе, расте
страст. Овај crescendo диже се неприсиљен
у дркћућему ваздуху. Толики гласови, то-
лики занос даје нову силу пјесми.

Ој ти секо
Ка'но млеко,
Белолика,
Ка'но винце руменика,
Као паун поносита,
Ка'но јела, селе вита,
Амо брже па наточи,
Да ти браца боље скочи,
Амо селе, а ва Бога,
Видиш е сам изнемога,
Тако алато, тако, тако,
Сад је коло играт' лако.
Амо чедо милооко
Дај да т' љубне браца око.
Она бежи — за њом с вини,
Љуби брата, пипни, штини,
Така игра, шала така,

Таман брата за јунака!
Ајдук Вељко зна љубити,
Ал' и сабљом дивно бити,
Ајдук Вељко љути вуја,
Турци стадо јагањаца,
Ајдук Вељко ка' олуја
Кад ујесен из кланџа
Свати лииће то по гори,
Па обори,
Крши грање, па силена
Чупа раста из корена —
Сече Вељко и натиче,
Гони, стиже што измиче,
Сече аге по сред паса —
„Ала, Ала!“ оде с гласа,
Ломи коње и јунаке,
Чини јаде свакојаке,
Кушља глаци, сабља сева,
Кликће Вељко, Туре зева.
О тле чалма, о тле глава,
Ал' под небо српска слава!
Ведро небо на високо,
Равно поље на широко,
А на пољу два окола,
Средом гледни синца гола,
Татарин је — ватра жива —
Прети мачем па дозива:
„Ој Угрине (курво) амо,
Амо да се огледамо!“
Угри гледе сви у траву,
Јакшић горе диже главу,
Вата штита гвоздена,
Лако врда, маше лако,
Али бије врло јако,
Сада авекну, сада ману,
Сада севну, сада плану,
Доле паде Татарин,
Погуби га Србљанин.

Ово дозивање климатично страсти и
јунаштва указује Бранка на висини своје
задаће. Ту је он сам друг у колу, с оста-
лом браћом и њега опија дах нарави, вина
и веселја, женске љубави и хајдучке славе,
али опет у њега је још други пјесник, који
гледа дубоким опажањем процес у души
другова, с којима игра коло. Не ће му
ништа побјегнут. Не ће нам сакрити да се
мирна вода, у којој се ту скоро огледаху
удружена племена, извргава у дивљу бу-
јицу пјанства, да је „Душан бујна река“
почетак блуђења ума и распадања страсти
брез цијели и брез мјере. Ово развијање
лагано, неумољиво даје обиљежје реализма
стварању његовога генија. Удружио је бу-
дућност са данашњим даном, понизио нам
је снове да се веле не узохоломо, крај са-
модрштва и идеалне заједнице указао је
„браћу голу“ — апотеозу дитирамба!

Душан, Душан бујна река,
Србија јунак па до века!
Ао века,
Млада века,

Сад на коњу, сада пешке,
 Сад код Јаше, сад код сешке,
 Сад при чаши, сад у колу —
 Гледај Боже браћу голу!
 Голи брацо што си стао,
 Ваљда носи већ сустао,
 Цупни, скочи,
 Ситно крочи,
 Па заведи, па проведи,
 Опа цула,
 Па на љупа!
 Ал' ти с' брате светле очи,
 Али ништа само точи,
 Кака чаша така срећа,
 Дајде ону, та је већа,
 Још и у ту винца једна,
 Мени треба јоште једна —
 Браћо мила здраво, здраво!
 Ја сам други кнеже Пав'о:
 Пав'о беше соко сиви,
 Чудио се сваки живи,
 Е он ичепа Туре устим',
 А два друга рукам' пустим,
 Па заигра по мртваци
 Као муња по облаци;
 Ја у руци једној чашу,
 А у другој — онет чашу,
 У устима песмицу
 Вама браћо здравицу,
 По винским капљицама
 Играм вес'о међу вама.
 Браћо мила здраво, здраво!
 Виша доста то је право,
 И момицу белу, једру,
 И пламени мач о бедру.

„Оде коло, оде цела душа“

Гласови мало по мало умукну у тихој и ведрој жалости сутона, сјени јунака нестају са задњијем трацима сунца. Час је када душа радо говори самој себи.

Једнако опојени буром и весељем, које нам ту скоро владаше душом, ми питамо коју је велику истину објавио пјесник у тој композицији пуној живота, савршена облика, страсти и разматрања. „Коло је од Бога“ — оно коло што је народ одиграо на брду Стражилову. Та се ријеч разлијегла од момка до момка, од брата до брата и надмашује буку, освећује страст. Нити је која пјесничка фантазија кадра обухватила узвишенију мисао, нити је наша свагдања борба малијех ствари и малијех идеја кадра понизити величину те мисли. У оној нас ријечи пјесник удара обиљем безбожности. Јер говори: Ето народа раштркана на четири вјетра. Све његове историчке муке, све што су кољена живота и крви дали, све то не бјеше кадра да га упуту на просту и наравну идеју јединства.

Великога ли чуда познијим кољенима! Ми читамо повијест нашега племена, читамо повијест другижих народа на свијету, али је тајна једнако недохитна. Ово говори пјесник. И у ономе што слиједи развија величанствени програм. Заман му тражимо равна у тој нашој једној прози. Заједница, коју Бранко пророкује у томе сријемском колу, јест заједница наше воље подигнута и заповјеђена против нашега изкваренога умовања, повише такмења — слабости једнога племена над слабости другога. То је апсолутан закон. Али од то доба, кад је јунаке нашега несталог јединства звао Бранко да свједоче за *јединство садашње*, прошло је половица вијека и још пјесник не може да се ш њима поразговори по небескијем пољанама весело и поносно. Пјесма је остала пјесма, и ми уздишемо за свачим и забављамо се са свачим и бучимо колико више можемо, само да нам није чути ону пјесму просту и неумољиву — свједочанство наше нехарности и нашега дјетињства! Али Бранко није само зајезао коло као *проглашење истине*, него је у своме надахнућу погодио и означио праву дубоку мисао уједињења наше крви. Велика нам бо погибао пријети; погибао која није пријетила уједињењу Италијанскога народа. Партикуларизам, бива тежња на особити, одијељени живот, није у нас спољашан како бјеше у Италији, гдје је заједнички дух у знаменитијем часовима најдавије повијести посвједочио солидарност свијех племена. У нас је тај партикуларизам у дну дна наше нарави, у *душевној* и политичкој повијести народа. Персоналност и хегемонија *духа* једнога дијела у народу пријети изједначењу наше културе, нашијех тежња и наше јединствене државне организације. Хегемонија једне конфесије, најпогибелнији елемент растварања у народу, надвладање особитијех политичкијех тежња, стијешњенога схватања народнога имања, хегемонија једне јевропске културе, све ово имамо ми, а не имаху други народи. Бранко је ријешно проблем ту гдје се родио, знајући да баш *оно* мјесто даје знаменовање имперсонално, опћенито и вјечно великој радњи народа. Он није ставио коло у ниједну столицу српскога духа, која би спомињала особито развијање једнога дијела народа, побједу једнога државнога начела, једне цивилизације, једне вјере. Ни у Дубровнику, који

је славенској пјесми пуштао крила под увјетом да се не мијеша у унутрашњу политику државе, која бјеше велика и слободна јер бјеше интолератна; ни на Цетињу, гдје је јуначка борба за слободу одоцнила мирно развијање и ни у Биограду, гдје је јевропски тартизам пецијешао и узнемирио народ. *Јединство навјешта се са Стражилова*. На том брду ништа се друго није чуло до многостручнога алилује нарави, нарави јединствене у различности, која цјева једнако у душама свијех нас.

Ту се не бише бојеви, ту се не градише куле тиранства, ту се не подиже олтар супроћ олтару, црква супроћ цркви, скупштина против скупштине, ниједно се моћно дјело не спомиње, трава ондје расте пјесмом љубави и пјесма је љубави жње. Ту народ проет од лажнијех вођа, од подмуклога лицемјерства, може створити то ново јединство, заборавити у љубави мржњу и расап, опоменути се више заједнице, научити у том величанственом *смыслу* јединства да свуда носи једнако *отаџбину* у души, испред кнежевскога двора у Дубровнику, као на Ловћену или на Биоградској тврђи, која гледа складну игру Саве и Дунава.

То осјећање, да је народ свуда гдје се двојица налазе, означаје право јединство. И ниједној пучкој игри није дано то знаменовање од пјесника него колу. Коло је тако симбол новога живота; — парафраза божанске ријечи: „Гдје су двојица сакупљена у моје име, ту сам ја и њима“.

Узвишенијем духом Бранко зове све особите чести српскога и хрватскога народа у свету заједницу. Не племена, него *чести* племена, сваку својом дивном повијести, својим мјестом у развијању наше душе; — *рег'* би то је љубавно поздрављање, смијерно мољење, узношење драгога над љепотама Суламите. А свуда док Бранков дух прелијеће цовише високијех планина и умљатијех ливада отаџбине, стихови прате особитим ритмом и армонијом ријечи то генијално редање племена. Свак припознаје сама себе у армонији пјесме.

Доиста није на првоме мјесту у финоме осјећању пјесникову Србијанац „огањ живи“, него је Рвањанин, кога поздравља најљепшим похвалом, што брат брату може милујући да изрекче:

Рвањане не од лане
Од увек си ти без мане!

Свуда прича о бурној слави, изнаша дјела јунаштва народа, који у царству мира има одлично мјесто, па тај контраст дава особито знаменовање томе поздраву братскоме племену, првоме другу коловође. И коло иде даље у генијалноме нереду, мијеша далечине, мијеша давно растављену дјечу исте крви, упознаје душе разасуте, приказује љепоту отаџбине

„Шне славе и милине“

и глас му се разлијеже до пошљедњијех граница наше земље таким силом, да не можете одољети гласу пјесника и руци, која вас тјера у игру заборавности и љубави. Тако он познаје свој народ и зна да је у његовој души моћ и власт уједињења и свом књигом пјесама прожкимље грчки плач одласка, раног одласка од народа, који једнако чека *силу*, која ће да даде живота народној чежњи. Доиста је Бранко божанским инстинктом добро знао, да је у нама, како у њему, силна жлица мира, чији глас надвлада често мржња, али не угаси никада. Та, сва је његова пјесма апотеоза „славенскога мира“, чији смо ми племенити гласници у повијести свијета. Тешко онима, који нам помутитише тај божији дар! Међу синовима човјечјим ми имадосмо особито мјесто, ми бијасмо они, које назва Христос „синовима мира“. Јер кад Спаситељ посла ученике да проповиједају народима царство Божије, рече им: „У коју год кућу ућете најприје говорите: мир кући овој. — *И ако дакле буде ондје син мира*, остаће на њему мир ваш; ако ли не буде, вратиће се к вама“.*) Дакле је син мира од искона рођен! Дакле моћ примања мира Христова, моћ подизања к Његовој љубави, оснивања заједнице, у којој Он влада вјечно, то је дар, који могу да приме само *синови мира*, који га још не знајући чекају и распознају му одмах благу вијест. „Ако ли не буде, вратиће се к вама.“ Ево, ми бијасмо синови мира. И толико учинише, толико нам саблазнише душе, да се мир, који народ наш од почетка носи у души, враћа и оставља нас и ми плачемо, слушајући ријеч гласника пјесме, не могући да јој дадемо живота.

„Оде коло, оде цела луна,
„Ви стојите око мене скупа,
„Све ту соко један до другога,

*) Лука X, 5—6.

„Само нема међ' нама једнога“

Наравнијем повраћањем Бранково се веселе савија и пролази као ноћни вјетар. Спустила се тама. Сакупљени су опет око стола. Неизвијесна туга, којом отпоче пјесма, раствара се и говори сјену, који није више ш њима, сјену, који оде прије њега, (мало прије њега), кога не бјеше видјети у колу младости њихове. И с опроштајем од мртвога брата мијеша се грљење побратима, вјернијех другова Бранковијех..... Арса, Сима, Јулија....

О Јулије, чу ли драги брате,
Кад и када ја с' ражљути на те,
Плану на те као огањ живи,
А мој брате, а то ме не криви;
Та и оно ведро небо горе
Тако увек остати не може,
И оно се за часак навуче,
Бура дуне, громови зауче,
Да помислиш свијет се распаде,
Ал' за мало — па свега нестаде,
Гром умукне, небо се разгали,
Па се уци пређашњојји смеје
Сунце гране, па грејат' навали,
Те још леште него пређе греје.

Али ево Тачкога растанка. Бранко надилази сама себе. Никада неће његова пјесма бити тако чиста, нити ће елегича његова бити тако пуна живота осјећаја, нити ће мирнија истина владати свршетком његове пјесме! У овоме је свршетку епилог његовога живота.

Глете браћо, кров прозора само,
Како месец дивно сјаје амо,
Амо сјаје на нас погледује,
Пованицим' својим се радује,
Ајмо на двор, ох ајдемо тамо,
Јоште једном да га с' нагледамо.

Пјесник сунца љуби и љубиће ову ноћ. Јер дозивље оне вјечне разговоре младости свијех времена, гдје у миру божијему справљају велике основе надахнуте душе!

Колико смо спрема месечине
Тако браћо ми стајали пута,
Сећали се прелене старине,
Проклињали та времена љута,
Па се клели ноћом и тишином,
Клели, браћо, Богом и истином,
Ударити тешкој маглуштини,
Маглуштини тешкој облачини,
Ударити оној страшној ноћи,
Та лудилу и клевојји злоћи,
Па пробудит' ону српеку зору
Зору ону, онај данак бели,
У дивноме тако разговору
До по ноћи често смо и бели,
Онда дому сваки, и ја с'...

Још се моли Богу истинома,
Да што пређе оде ноћна тама,
Да што пре се посастанем с вама,
Браћо мила, тако с' моли тада,
Ал' би тео ја друкчије сада,
Сада мени било би милије
Да се данак укаже доцније
Да са вама могу дуже бити,
Јер кад сване морам одлјавити.

Отварамо неку другу књигу и читамо ово:
„У слободи љетнога почивања, иза дуге, веселе вечере, пошли би сви на двор по мјесечини. Тумарали би далеко, врло далеко по околици, док им се бучни разговор не би помјешао са пјевањем тига у грмовима, који опкољују Cotton pathway или Madingley road.“*) У овим ретцима Меколејев унук прича о првијем разговорима енглескијех ђака, који овјенчаше у позније доба толпком славом велику отаџбину. Колико смо пута питали сами себе: која ли су дјела слиједила за тијем пјесниковијем клетвама? Којој ли смо маглуштини ударили у овој десет годишња „новога“ живота? Којој ли страшној ноћи? Ово нас питање једнако дијели од оне браће на другоме крају Јевропе, који се као и ми шетаху „ноћу и тишином“ истијем чезнућем у души, али високом вољом и вјером силном, која нама не достаје.

Али веће учестали петли,
Ето веће де се вора светли,
Дан се бели на истоку спрема,
Мене спавиња овде више нема.

Ето и он пролази и оставља нас. Озбиљна туга завладала нама, туга за онијем стварима, које пролазе као лагане сјени у вјечност. Последњи стихови одавнју уморност и можда тајну слутњу његове и наше немоћи. За чудо — незадовољни би се пробудили из овога сна, да нас не подиже мисао народња, која у њему живи. Овај контраст између наших пролазних створења и вјечне младости и живота народњег, који једнако у нама стоји у поносној тајни своје будућности, опомиње нас давне неке вечери, која нам је јоште пред очима. Бијаше то фебрара године 188*. Дан бјеше стао нагињати, тмина се хваташе брзо у оно доба годишња. Ми стојасмо на пристану, гледајући игру и мијешање златнијех облака у мору са маглом суктона и великијем сјенима бродова, што по-

*) Trevelyan — Macaulay's Life and Letters (Меколејев живот и његова писма), London, 1889 стр. 56—57.

кривају тршћанску луку. На дну сјаше се свјетлионик као велика вечерња звијезда, — дрхташе као и она, сакриваше се као и она. Бука грмљавине бијаше јасна како мало прије, него завијена као и море у ноћној магли. Ми стајасмо онако, наслоњени на ступ од камена, мирно и спуждено. У један мах уздрхта нам на лијево море и запљушти познатом пјесмом весла. Велика се црна лађа, растворенијех једара, мучаљиво и мирно бјеше отисла од краја, с оне стране гдје талијански рибари заклањају мреже и продавају рибу. Излазаше полако, сталнијем ритмом, рек' би да је површина морска, глатка и једнака, више водила, него весла и једро. За један час високо једро сакрије луч свјетлионика и разбије му златни трак, који се удуне у ваздуху, али скоро једро замакне у пучину, све то даље, све то бјеље. Како мање постајаше, чудном се игром ока чињаше јасније и као налик на недохитна крила надземаљскога бића. Једна лађа за другом, једна за другом. Свака застираше једром живу свјетлост на хоризонту. Једна мање, једна више. Једра бијаху неједнака. Свака умираше у пучини бјеља и прозирнија у магли ноћној. Пет, шест, седам, пјесмо их бројили више. Тишина владаше на њима, тишина на огледалу морскоме. Не бјеше чути до троми плус весла, како се лађе редаху у отвореноме затону сивијех једара и танки струка — и сама висока свјетлиња разбијаше једнаку боју неба, мора и засталијех бродова. Дигох се. Тмина бјеше све наоколо обавила, а ја говорих у себи: Управо налик на ове лађе, све наше мисли, све наше празне основе засјењују за један час високу и јасну звијезду народа, али замаг, јер се, како и оне, доскора изгубе у сивој магли мора будућности и неизвјеснога чекања.

(Наставиће се други дио.)

Е Х О.

Да ли је варљиви ехо то,
Што добом страшно одјекне
И у мрачној душе пећини
Рањеним гласом он јекне? —

Ил' ове врхе горостасне
Громови крше и бију,
Или подножје њино круто
Валови грле и мију? —

Валови п'јесу — та чеданца
Срдите морске пучине,
Нит' су громови јоште амо
С небеске сашли висине; —

Остатци то су мука старих,
Познајем госте ја моје,
Са њих ми груди мјесто нада
Чемер и трескот сад гоје;

Па ме оставит' још неоће,
Шинута бичем судбине,
Но ми се ехом страшним јаве
Кроз јадне душе урвине...

Србенда.

Међу Сибирцима.

Преводиле ирше А. Н. Краснова.
Преводи с руског:

Ј. Петковићка.

Сибир је земља, коју туристи готово не посјећавају. Наша публика има о њему нејасне појмове. Огроман простор Сибира веома је разнолик, како по својој природи, тако и по начину живота његових становника, а и по саставу и карактеру насељења. Подаци о њему, што их до сада имадосмо, понајвише долазе од људи, које је судбина заносила већином случајно у један или други крај Сибира. Једни имају о њему појам, као о земљи, у којој су вјечни мразеви, непролазне шуме и смрзнути ритови, и у којој могу само дивљаци и преступници да живе; други пак, који су чули много што шта од сибирских патријота, повторавају њине приче о љепотама планинске природе — величанствене и сурове, која далеко превазилази све оно што привлачи к себи туристе, који посјећују Финландску, Швајцарску и њемачке горе. Нај-

зад, сељаци многих наших губернија имају појам о Сибиру као о каквом Ельдорадо, куда они теже да се иселе — и на жалост, неки пут се враћају патраг разочарани и коначно упропаћени.

Усљед тако различних појмова о Сибиру можда неће бити на одмет овај опис једног краја ове огромне и разнолике области наше домовине. Ја сам га саставио по мојим успоменама о том крају, које сам сачувао из мог ђачког путовања, кад сам био у једноме од најљепших његових крајева — у централноме дијелу Алтајских гора.

Путовао сам љети. Има најмање двадесет дана путовања од Петрограда до живописних Алтајских гора. Али су сами услови путовања далеко бољи, но се то може мислити, судећи по даљини његовој.

Од Доњег Новгорода путује се седам дана до Перме на угодним парабродима: затим на жељезници до Тумена — па онда у Сибиру. Ваши вам сапутници већ говоре: „Код вас у Русији видели смо то и то“, или „Руси су нам причали то и то“ и т. д. Али док путујете нови предно не производи на вас особитог утиска. Док путујете на лађи по Волги и Камџ, природа се и људи мијењају тако непримјетно, да је готово немогуће одредити мјесто, гдје се завршава Русија, а гдје почиње Сибир. Означена граница, која раздваја два дијела свијета, пролази по Уралу. Влак лети готово по равном, мало таласастом земљишту, покривеном јеловином. То није она лијепа витка јела, која као зелена пирамида краси наше шуме. Уралска горска јела саставља непроблазне шуме, гдје се дрвеће развија врло често сабијено једно до другога. Ђина танка стабла високо се дижу и немају споредних грана. Ово слабо и у лишајима дрвеће, често као плот, изгледа некако жалосно са својим болешљивим зеленилом. Често сријетате велике просторије изгореле шуме. Ту још тужније, још монотоније изгледају ова честа црна стабла. Кроз оваке предјеле ви пролазите европску уралску станицу, и кад се примакнете ка азјској станици, можете већ рећи, да се налазите у другој частџ свијета, ма да се око вас ништа није измијенило. Мрачно и невесело вас сријета Сибир са својим тужним четинарима и блатима, после дивних и веселих панорама Волге и Камџ.

Али што даље к истоку идете и што

се ниже спуштате с уралске висине, коју човјек некако нема воље да овдје назове гором, то сибирска природа постаје све блажија. Монотону и невеселу јелу замјењују борови гајеви, рапштркани по таким пољанама, које личе и на стене и на ливаде, и вама мјесто опет изгледа лијепо и пријатно. Разумије се, да ће становник из средње Русије наћи, да је блеђе плаветнило овдашњег неба, изглед вароши тужнији, живот суровији; али становник сјеверне шумовите области, који није навикао да се шета по листовим, расговим и кленовим шумама, чије мило шапутање не познаје Сибир, наћи ће напротив, да је природа онога дијела Сибира, који се примиче к жељезници зауралског дијела Сибира, живља и примамљивија од наше сјеверне руске.

Од Тумена до Томска путује се опет девет дана на параброду. Овдашње удружење Курбатова и Игњатова, како су о томе писали још у својим путописима по Сибиру Финч и Брем, пружа путницима готово исте удобности као и на Волги. Ви се возите на удобним парабродима, гдје се можете користити добром кујном и можете као и на Волги, шетајући се по мостићу, да уживате лијепе предјеле, који се разестире пред вама. Али на жалост, они нијесу такви, као они на Волги и Камџ, који вас тако заноше.

Обале великих сибирских ријека у мјестима гдје прелазе пароходи, врло су монотоне. По неколико дана параход иде и незауоставља се; по неколико дана ви гледате високу десну обалу Иртиша, која изгледа, као да је ножем пресијечена, са ситним јелами на крајевима или бескрајно водно огледало ријеке Обе, на којој се мјестимице сријетају мали островчићи, покривени кршевима и бусењем, са првеним као корал пруговима и са горостасним шти-тоносним биљкама. У овом тренутку ви се радујете кад завидједџ параброд, који вам даје наду, да ћете пристати к обали. Али не рачунајући Тобољска, и на станици ријетко можете видјети штогод занимљива. Сиромашне колибе, дрвљаници и ништа више. У најбољем пак случају наилази се на се ове, које се мало чиме разликује од сјеверно-руског — то вам је све. Кад би ви пошли даље у унутрашњост предјела, видјели би по нешто занимљивије: или величанствену непролазну планину сибирску, гдје ејекира

још није дирнула стогодишње јеле, обраде лишајем као сједом брадом, гдје се не види земља, покривена лезином трунућих на мјесту стабала. Тамо би ви видјели кедрове шуме, то најљепше сибирско дрво, које својом величином не уступа дубу, а љепотом своје круне далеко надмаша бор.

Дивна је и величанствена таква шума. Њено шуштеће зеленило улива вам у душу неко религиозно расположење као својом цркве. Али вам параброд не да, да се удаљујете у размишљања: звиждаљка вас опет позива на палубу — и опет вам се јавља пред очима исти монотони предјео, у коме у ријетко сријетате по неки параброд.

Кад сретнете Остјака, то је једина појава, која вас занима у овоме двестодневном путовању, не рачунајући екскурсије у Тоболск. Преставници овог несретног и изумирућег племена окружавају параброд на неким станицама са својим чунчићима или боље рећи на комаду издубљеног дрвета. Жуту-зелена ружна лица одрпаных људи, често су још нагрђена и од сифилиса. Жене су још ружније од мушких, али и оне са истом вјештином као и мушки управљају чунцима и јуриште на параброд. Они натове кечиге и друге рибе да је продаду кувару за неколико чапшица ракије. Размјена не бива без гурања и вике. Убрзо се сва ова гамала нашије. Зацјевају се дивље пјесме, или боље рећи, запомагање пијаних жена, и у тој вици параброд одлази, подижући валове и сваког тренутка пријетећи да изврне чунчиће. Ви се удаљавате од обала, гдје стоји неколико колиба од брезове коре, у којима се може наложити ватра и у којима се чувају лук, стријела и неколико погача од тијеста — што саставља све имање Остјака. И опет је око вас безграничан водени простор или равна монотона обала.

Тако ви стижете у Томск, откуд полетите по сибирекоме друму, прелазећи из једних кола у друга; час путујете кроз борову шуму; час по пращињавој ледини принице, по степима обаутим цвијећем, час по селима, која на овако убрзаном путу, путник не може добро ни разликовати од села у шумовитим предјелима Русије. Посље недјеље дана тешког пута ви сте у Бијском округу, у његовој главној вароши Бијску, која више личи на велико село него

на варош, јер су јој, изузимајући само неколико зграда, готово све куће од дрвета. Одовдје се већ виде на хоризонту плави окрајци гора; овдје већ почиње Алтајски округ.

Шта је то Алтај? Као год и сваке брдовите земље и он мора да има своје карактерне црте. Кад би се човек могао да подигне на висину птичијег полета, Алтај би му изгледао као велика брдовита земља, чије су се горе као морски валови без реда разбацали на све стране. У сред таквог океана валовитог јасно се издвајају неколико високих гребенова са врховима покривеним снјегом — то су врхови Коргонски, Катунски, и Курчумски. За онога, који би гледао с југа Алтај би изгледао као море тавно-жутих валова, у сред којих се блистају снјегне вршине споменutih гребенова. Кад се гледа из средње Азије, Алтај по својој природи сасвим личи на ову посљедњу. Са сјевера — напротив, он изгледа зелен и шумовит. Његове се предње горе налазе у сред раскошне зелене равнине у околини Бијека. Мало по мало мјесто постаје све узвишеније и шумовитије, и путник пресијечајући многе долине непримјетно и поступно излази у област величанствене бреговите природе.

Ако у овдашње насељење не убројимо познате остатке номада — урођеника, који већ изумиру — онда је ова земља готово сва насељена Великорусима. Али ипак, као што је различита природа у различитим крајевима ове земље, тако су различити и становници. Док сам прошао од Бијека на југ у унутрашњост земље, катунским врховима и даље на југо-запад у степеке подгорке, ја сам се упознао са свима типовима природе и живота брдовите земље. Једног дивног јулског дана ја сам са своја четири сапутника оставио Бијск да пријеђемо преко ријека Бије и Катун, и да се упутимо у унутрашњост области. Не обзирући се на то што смо се удаљили с великога пута, земља је благодарећи великоруским селима већ у толико културна, да смо могли путовати као и у сред Русије у колима. Путови се држе врло уредно, и поштанска кола упрегнута са три коња, окићена прапорцима весело нас возе по равници посијаној шумарцима, разбацаним по шареним од цвијећа ливадама. Овдје се, у јужном дијелу Бијскога округа, човек

већ налази у сред праве сибирске природе, са свима њеним карактерним особинама. Ма да је то та иста сјеверна природа са њеним четинарима и блатним полу-ливадама, полу-степанама, ипак је доста један летимичан поглед па да човјек види, како се оштро разликује од наше руске природе.

Гдје се може видјети код нас, на примјер, да се влажне ливаде поред обала потока шарене у јуну мјесецу од сјајних и крупних замбака; оних истих замбака, што се као украс иегују у нашим цвијетним баштама? Гдје можете код нас наћи као јарко црвене пјеге по пламеним површинама ливада, разбацаног цвијећа, као н. пр. лијепа човјека (цвијеће) — тога најљепшег украса башта — лијепа човјека, кога сибирци зову „татарски сапун“, измијешаног овдје са мирисавом шумском љубичицом, која пред вече напада ваздух својим дивним мирисом. И упоредо са овим познатим лијепим цвијећем — има врло много другог још чудноватијег изгледа, чисто сибирског, које покрива ове ливаде. Овдје ће те наћи и крупног цвијећа и љепушкасте класиће дивље елде и мношину другог цвијећа, које вас изненађује својом величином и јаркошћу вјенчића, као што су на пр. ружичасти божури по окрајинама шума, читави покриви од замбака, високе ливе кукуте и друге штитасте биљке, које надмашују висину човјека, а расту на степанама и брежуљцима, који су покривени дубоком и богатом прицом.

Кроз такве ливаде, гдје је ово дуговјечно цвијеће које је више раста човјечијег, разбацани су шумарци, а кроз њих протичу потоци, што утичу у ријеку Катун. Тамо и амо са стране пута налазе се поља са пшеницом, ражи и другим руским стрмним биљкама, које су све чешће и чешће што се више примичете засеоку. Ма да сибирске насеобине, које се налазе у овом лијепом мјесту и личе по архитектури својих кућа на руска села, опет се јако разликују од њих у многим односима. Као и код нас, село је дугачка улица са кућама саграђеним близу једна до друге и гдје обично нема ни баштице ни дрвцета засађеног. Главна је улица обично широка и каљава. Али се село не свршава иза крајње куће. С десне или лијеве стране главне улице налази се огроман ограђени простор; то је пасиште. Ту пасу многоброј-

на стада без свакога надзора. Ограда, која често заузима по неколико квадратних километара не да стоци, да се удаљава из ограђеног за њу простора; заједно с тим и поља су осигурана од потрице. Разумије се, да се тако може држати стока само у тако шумовитом и необрађеном предјелу као што је јужни Сибир. Заиста, пошто доста дуго пропутујете кроз ово пасиште, ви излазите даље у област засијаних њива. Те се њиве простиру далеко и треба доста времена па да поново дођете до степних ледина.

Није било тако давно кад си могао наћи не обрађене земље колико си хтио баш у близини села, и кад је сваки орао колико је могао. Сада се већ многе насеобине граниче једна с другом својом земљом, па неке већ не сру ледину него своје парлоге. Узрок су тако брзог обрађивања земље насељеници из Русије. Пролазећи кроз село ви често видите на његовим окрајцима, у мјесто куће, дрвене колибице готово без прозора, без тавана и које се грију без оцака. То су станови иссељеника. Кад путујете у Сибир, ви еријетате и на парабродима и даље на путовима цијеле породице, које иду на нове земље. Жалосно је видјети те људе. Док колонисти Немци закупају читаве хиљаде хектара земље код нас на југу, коју је тако на свагда изгубио руски народ, овај је посљедњи принуђен да се сели у Азију, гдје се нада да добије земљу бадава, јер не може за новце да добије у својој отаџбини ни комадић земље, што му је необходимо за његов опстанак. Трећа класа сибирских параброда изгледа љети као сеопка улица, са њеном дјечурлијом и свакојаким покућством, што су жене понијеле са собом. Ту можете видјети беспослену момчадију, која с великом пажњом слуша приче каквог Сибирца, који путује у ону земљу, куда иду пресељеници, и црта им живим бојама нови Елдорадо. Вриједно је послушати оваке приче: оне живо цртају баш оно, што тако жудно желе иссељеници. Ви ћете чути ускићене описе новог краја, у коме има и шуме много и дивне земље, све прице, на којој роди све што поспјеш — и раж, и пшеница, и јечам, и лубенице; а главно је то што земља није подијељена: ори колико хоћеш, колико можеш. Свакојаким шума колико ти је воља, печурака и јагода не

можеш да се накупиш, ништа није забрањено. Дивне ливаде, зарасле разноврсним цвијећем, стоке доста, — ријетко који има мање од 50—60, а неки и по неколико стотина грла. И у очима сељака, кога је у његовој отаџбини отјерао са земље комшија Њифта и гдје су га глобили за сваку печурку узабрану у сусједној шуми, за сваку краву која је прошла по туђој земљи — од чега се било тешко сачувати, благодарећи неправичној подјели — сељаку са поклоњеним парчетом земље, од кога не долази на душу више од неколико фати, јасно му се представља ово ново Елдорадо, гдје ће он живјети у пространој кући, гдје ће имати три коња са спрегом и звонцима, на којима ће се возити до комшија. Тада он слатко заспи у оваким маштама пловећи на параброду под јасном свјетлошћу бијеле сибирске ноћи.

Али не прође ни недјеља дана, то јест чим исељеник сиђе с лађе и узме коње да одвезе по сибирском путу у таљигама своје ствари и породицу, његове илузије почињу да се топе. Посљедње паре су потрошене. Дјеца почињу да болују. И ноћ, проведена близу пута, гдје наши путници, као некада наше кириџије из Украјине, примакну таљиге једну до друге и на тојже ватру, че обзирући се на појезију недириране природе, узбуду код њих само мрачне мисли.

Недиринуту степ не можеш као у Русији да преореш једним коњићем. Богата и цијетућа по изгледу села не примају у своју средину сиротане-дошљаке. Ако оћеш да си с нама, говоре они, а ти изнеси боцу рације и уложи педесет рубаља, онда ћемо те примити. А међу тим руски исељеник нема већ ни једне паре и рани се од прошње.

Тако прелазећи из села у село, он често пролази велике просторе, док се нај-послије не скраси у каквом селу или, ако је у бољем стању а он се са посљедњим остатком капитала запише. Обично мора да постане туђ радник. Али пошто има рђаву и годишње плате по 60—80 рубаља и пошто тамо коњ кошта 20—40, а крвава 15 руб. а још има бадава и шуме, то се он брзо опорави. Кућица, која више личи на колибу, брзо постаје кућа са свима згодама, стока се брзо мложи, и кроз једно осам година ви не можете већ да познате сиромашка, који је готово пјешнице дошао из Русије.

Говорећи у опште, живот је богатог Алтајца много примамљивији, него живот наших руских сељака. Његова је кућа чиста; она има велике собе, дупле прозоре и украшена је цвијећем; ту ће те наћи столице, чисте чаршаве, покривену трпезу, орман са посуђем. Овдје није ријеткост самовар и лијеп асталски прибор. Завјесе на прозорима и над постелојом, сви ти предмети, које је средња Русија већ давно заборавила — овдје су обичне појаве. И заједно са овако културним животом ја нигдје нијесам видио тако љубак и отворен свијет, дјепу природе у свијема односима, као што су људи у сјеверном предгорју Алтаја. Путника овдје лијепо примају, али за њих је путник таква ријеткост, да се они купе из цијелог села да га гледају као неко чудо.

Али ипак Сибирац и дошљак из Русије не само да се јако разликују један од другог него се налазе и у неком антагонизму међу собом.

Руски⁴, мање размажен судбином и више унижен историјом, нема ни оног осјећаја свога достојанства, ни оне уредности као Сибирац. Ма да Рус више ради, мање пијанчи, брже се богати, опет у очима Сибирца он остаје као прљав и с малим дошљак Русијанац. И кад се тих русијанаца накупи толико да буду принуђени да ору на ново старе прљаве, кад сувишак становника смањи количину ораће земље и уништи оближње шуме те изазове и умјениа у њихове распре и мјесну власт, које пажљиво око до сад није завиривало у заборављено село, онда Сибирци почињу да вичу, да треба тражити ново мјесто, да је наступила тјескоба и прљавштина од Русијанаца. И често пола села и више диже се и иде у шуме, у крше, куд неће поћи Русијанци, који траже за себе ширине и веселе равнице, као што се они сами изражавају. Такве селидбе много изазивају такође и неке приче о тако званој „Бјеловођи“, то јест таквој земљи, гдје су сви слободни, гдје се не плаћа никакав данак и нема никакви власти. По мњењу таквих домаћих географа „Бјеловођа“ ће бити тамо негдје око хинеских предјела... Често су га сибирски исељеници тражили даље од руске границе; једна је експедиција долазила чак до Лон Поара, гдје у мало нису изгинули у пустињи Гоби. Њих је задржала и

спасла само хинеска влада, која их је повратила у Русију, гдје су као авантуристи били глобљени. Али много чешће сибирци, навикнути на слободу дивљих мјеста, иду даље у унутрашњост Алтајских гора.

У садање доба је лако удаљити се у средину Алтајских гора. Разбацана по њима села састављена су путовима једно с другим; пролазећи кроз село може се човјек свагда зауставити на путничким станицама, које су нарочито назначене за путујуће чиновнике или лица са потребним пасошима. Овдје је увјек чисто и удобно, у колико је то могуће у сеоском животу; ту можете добити добро јело и пиће. Но по самим селима већ није овако. Села имају много мање становника. У мјесто таласасте степи, овдје се са свију страна подижу скале, а гребени су гора непрекидани са раштрканим долинама, које су степнога карактера. Падине ових гребенова пошумљене су, али је шума друкчија од оне на подгорцима Алтаја. На овим падинама нема ни бора ни брезе, него на њима искључно расте лиственица (аришевина), те тако даје природи овога дијела Алтаја сасвим особити изглед, па се за то разликује од свију европских и средњоазијатских планина. Само по себи ружичко је ово високо горостасно дрвеће. Оно ни мало не личи на лиственице наших башта и Епаркова. Одјевено својом увелом четином, оно шири на све стране своје ружиче и извиторене одоздо на горе гране. То дрвеће стоји подалеко размакнуто једно од другога, а под сјенком његовом развијају се високе траве планинске. Ту као у првој сибирској планини (тајчи) кипе мушице, као мрави у мравињаку, цијелога љета и живе свакојаки шумски звјерови, почињући од медвједа и завршујући јеленом и веверицом. И овдје, као и у сибирској тајчи, сељак има главни добитак од звјеролова, ако се не узме у рачун и добро развијено сточарство. Високи врхови планина, исто као степне долине изгледају да су бјело-пепељаве од ситнога праха; на њима пасу многобројне ергеле коња, које су главно богатство њихових газда. Овдашње газде ових ергела добили су своју љубав к њима од урођеника, које су они својим доласком у овај крај потиснули.

Урођеници су сада овдје већ ређи. Путујући од Бијека па чак до села Ујмона, које се налази далеко у унутрашњости

предјела, ја сам свега једном или два пута ерио на путу сукњане черге калмика, који се свуда скитају. Као што је познато, алтајски су калмици блиски сродници са астраханским. Они и сада још подржавају своје међусобне односе. Али јевропски су калмици, који су још прије 100 година оставили Азију, опкољени са свију страна другим елементима, па су тако изгубили многе старе обичаје, док, међу тим, алтајски калмици личе још и по ношњи и по својој спољашњости на племена хинеске културе. И до данас још носе своје плаве хинеске џамадане, а јевропски — примљене у јевропској Русији дугачке доламе. И сада сви они носе дугачку црну косу, улетену у плетеницу као год и Хинесци. Њихове су черге веће и богатије, него ли код наших степних становника, и док су ови посљедњи скоро искључно сточари, — алтајски калмици живе поглавито од звјеролова. Они имају у својим чергама, као год и сви скитнички народи, велики гвоздени санџак са бакрачем у коме кувају јело. По зидовима им висе кожане торбе са кисјелим млијеком. Али у унутрашњости земље могу се по кућама видјети и пушке, а ово је већ богатство и луксуз.

У осталом, пушке овдашњих калмика нијесу прављене у Јевропи, него то су старе хинеске кремњаче са својом препотопном конструкцијом. Дебљина кундака код ових пушака није већа од стеаринске свијеће, а цијев је дебела као гушчије перо. Свака пушка има своје лафете, на које се она за вријеме пуцања ставља као топ. Урођеници тврде, да је на такав начин згодније пуцати и гађати, јер ријетко које зрно може промаштити свој нишан из руку ловца, који је овако наоружан.

(Свршиће се.)

Њијевна писма

од Д. Корољевског

с руског преводи Ж. Драговић.

I.

„Вјештаци-реалисти“.

Поводом тога што је поново постављен на бини комад „Царство таме“ од Тур-

гејева („Властѣ тьмѣ“), поново се покренуло питање о књижевном значају тога дјела. Изгледало би, као да два мишљења о томе већ прослављеноме дјелу не може бити. Истинитост његове садржине и жива форма, не само што предочавају трагичне догађаје, који су му за предмет послужили и што представљају реални живот онакав какав је, него нам показују душу дјелствуюћих лица с таквом исто изванредном вјештином, с каквом нам се показује околина, у којој су та лица живјела и спољашњи изрази њихових мисли и осјећаја. Изгледа, да је то дјело кадро побједити и задобити за себе и онога читаоца, који је предубијеђен против њега. Па што још може човек тражити од једног писца, који му износи живот онакав какав је у ствари? За њемачке вјештаке може још бити питање — треба ли да вјештак тежи, да што тачније представи живот, — но, како изгледа, то је питање немогуће за једног Руса, који је члан онога народа, што је дао Гогоља, тога великог учитеља и то не само својих суграђања, него и других: француски натуралисти сами признају, да је њима Гогољ био учитељ у оно доба, које је протекло од смрти Балзака до појаве Флобера, Хонкурова и Золе. Какав пак општечовјечански значај има вјештачки реализам руских писаца, види се из оног великог значаја кога су они имали, а кога имају и данас, у књижевностима разних јевропских народа. Но при свему томе значај и сила реализма првих руских писаца, која је непобитна и јасна у очима туђих писаца, могу послужити као предмет неспоразума и оштрих препирака међу руским критичарима. То је факт и то факт веома значајан, који даје повода, да се поразмисли о стању и карактеру руске критике.

Има више од тридесет година (од кад се појавило дјело Чернишевског „Естетички односи“), да критичари и историци књижевности пишу о идеализму и реализму у вјештинама и ми у овом расматрању о „Царству таме“ можемо очигледно виђети, колико су мало користи учинила расматрања и суђења многобројних писаца, који су писали о томе питању. Рок, кога ми постависмо, врло је велик у животу руског друштва: у току тога времена коло његове историје учинило је један потпуни обртљај и друштво је осјетило, да је пријешло у

нови перијод, у коме је много што-шта од старога већ одживјело свој вијек. Утишаше се многе жестоке препирке: противници се или сложише међу собом, или замучаше и разбијаше се на такво растојање, са кога већ нијесу могли један другога чути. Само критичари још стоје један против другог, као што су стојали натраг 35 година, и воде тако исто жестоку и бесплодну борбу међу собом, али занесени жаром битке не примјећавају, да су у борби промијенили оружје, као оно Хамлет и Лаерт. Какав ће бити крај ове борбе, која се збива пред нашим очима, није трудно предвиђети и с потпуном вјероватношћу одредити: побједа ће бити на страни онога, ко се бори оружјем реализма. Сва историја руске књижевности, почевши од Пушкина, сва првашња критика, која је давала тон јавном мишљењу и објаснила прави смисао књижевних појава, сви вјештаци, који су одарени даром стварајућим, сви непредубијеђени читаоци стоје на страни тога борца. Али поред свега тога изгледа као да побједа остаје на страни представника „вјештачке“ критике, која се око шездесете године сматрала као конзервативна, одрицала је реализам и ослањала се на њемачку естетику; а критика тенденциозна или „идејна“ која је противположна првој, ослањала се на руске таленте, стојала је на том жењу страниг реализма и одрицала је теорије естетике. Али ова је критика, некако непримјетно за њу саму, поставила идеју више живота, те док се „идеја“ није мијењала, „живот“ се развијао и ишао напријед, а идеју је за собом оставио. Критичарима вјештацима изашло је за руком, да уграбе оружје, које је испало из рука њихових противника, те бојно поље мора остати њихово.

Но морамо рећи, да је тенденциозна критика, поред све особите даровитости њених иницијатора и поред свијех доиста добрих и поштених намјера, нанијела много квара руској књижевности. Хуманитарне идеје, које је она штитила, завеле су је с пута правих задаћа вјештине, и те су задаће мало по мало постале за њу споредна ствар. По нашем мишљењу тај правца критике најправилније би било назвати „педагошким“. Први, никад не заборављени представници тога правца заиста су „учили“ руско друштво високим мислима и осјећа-

јима, користећи се знатнијим производима руских писаца, као очевидним сликама и вјерним огледалом друштвеног живота. Њихова је улога била велика и кадра је била занијети, те за то посље њихове смрти није могло бити недостатка у онима, који су пожељели да их замијене. Но велики људи врло ријетко долазе непосредно један за другим, те и прејемници ових великих критичара, о којима ми говоримо, нијесу били кадри, да продуже даље њихову проповијед: они су могли само понављати ту проповијед, што су и чинили веома брижљиво и стално, не желећи обраћати пажње на животне факте, који су изнова настајали.

Један од најкрупнијих факата те врсте био је огромни напредак и развијање талента грофа Толстог. Критика, која пропушта једну такву појаву, наноси сама себи жестоки и готово смртни ударац. Критичари тенденцијозног или, како смо га ми назвали, педагошког правца, нијесу разумјели нити су признали грофа Толстога. Писац овијех линија имао је прилике још око седамдесете године, да се препире са једним од првих представника поменутог правца по поводу „Ане Караџице“. Критичар је говорио, да неће писати о томе роману, нити је признавао, да у њему има чега-год особитога, што би обрадовао човјека, да о њему говори... Ми ћемо бити близу истине, ако речемо, да су у томе логору грофа Толстог цијенили тада више као педагога, него као белетриста... Разумије се, да је таква погрјешка морала имати своје пошљедице и утицај, како на снажност, тако и на живахност тога правца, за који је ријеч „вјештак“ имала сасвијем споредни значај, у случају кад је вјештак ишао својим сопственим путем, не обраћајући пажњу на путове, које му показује критика.

Анти-тенденцијозна критика показала је у овоме више проицавајућег духа и није учинила ону велику погрјешку, коју су учинили њени противници. Она се покљонила пред великијем даром и узела је онај начин критички, који је најбољи и најправилнији, а то је, да се велики писци изучавају по њиховим дјелима, а не по филозофским или педагошким теоријама и изводима општих начела књижевне вјештине.

Да анти-тенденцијозна критика тачније посматра и дубље разумије истинити значај књижевних појава види се још и из њеног

односа према Емили Золи, прваку најновијих француских романтичара, којег тенденцијозна критика није разумјевала и просто га је обилазила, као што је то чинила раније са Балзаком и Флобером. Критика противног правца, о којој ми говоримо, дала је овоме змаменитоме француском романтичару пристојну почаст и није се побојала придати му назив „великог вјештака“.

У опште ова је критика истакла непријед ријеч „вјештак“, и она прије свега у писцу тражи вјештака, не обазирјући се на његов правац, личне задаће, па ни на величину његовог талента. Ми се можемо само радовати оваквоме правцу и честитати му, али не можемо, да не примјетимо то, да се у тој општој оцјени писаца примјећува нека збрка појмова, која смета како тачној одредби, тако и правичном суђењу.

Тако н. пр.: ми се не можемо никако сложити с тијем мишљењем, да се гроф Толстој и Емил Зола могу метнути у једну категорију под једним општим именом „вјештака — реалиста“. И Тургенјева, и Островског, и Писемског, и Гончарова, и Достоевског, и Флобера, и Балзака и многе друге могли би назвати тим именом, али ти таленти нијесу једне врсте, нити пак израз „вјештачки реализам“ може поље подједнако, да их карактерише. У свакога од њих налазе се битне одлике, којих нема код других писаца истог реда, и сваки ће од њих, — ако се поближе и подробније упознамо са његовим талентом, заузети своје особито мјесто и показати се као особити тип, који није много сличан с онима, чија се имена обично заједно с његовим изговарају. Ако пак назив „вјештак-реалист“ губи свој значај, пошто је назив одвећ општи и пошто не може послужити као довољна карактеристика ни за оне заиста крупне, свијема познате и у свим јевропским књижевностима прослављене таленте, онда тим мање тај назив може садржати у себи правилну оцјену за дарове мање, једностране и уже, премда критика и њима тај назив придаје. Тако н. пр. они тај назив придају и Г.л. Успенском, и Ђескову, и Боборкину, и Михаилову (Шелеру) и многим млађим писцима. Ко је поље познат са поменутих именима, тај јасно зна колика разлика постоји између њих по битним својствима њихових дарова. Међу тим, тај се термин употребљава данас као знак највеће

похвале, као ласкава свједоштво писца — белетриста, која показује то, да му критика признаје и живахност и величину његова талента.

Назив „вјештак-реалист“ добио је велики и карактерни значај у језику сувремене критике од онога доба, од када је тај назив био примијењен највећим руским белетристима. Њим се замијенио некадашњи назив, којим су вјенчавали писце, а то је назив „пјесник“. Истина, овим се пошљедњим именом назива Тургењев, Толстој и Гончаров, тако исто као и Гогољ, али мало по мало ријеч „вјештак“ изгони тај назив и примјењује се к свима бољим и омиљеним белетристима. Већ тим самим што се свакоме примјењује тај назив губи један дио свога значаја, а може изгубити и још више, ако се буде примјењивао к свијема даровитим писцима не обраћајући пажњу на врсту и карактер њихових способности. Критика је дужна објаснити и показати публици особине нових даровитих писаца, а терминологија, којом се те особине одређују, и којом се служи критика ради тачности и јасности њених одредаба и суђења, не смије бити споредна ствар, као год што терминологија не смије бити споредна ствар ни у другим умним радовима, који стоје у допуну с важним и сложеним појавама човјечијег духа.

У одредби „вјештак-реалист“ ми можемо наћи двије опће црте, које карактеришу сувремене даровите белетристе — реализам у начину писања, т. ј. истинито и обилато сликање живота, и вјештину, т. ј. извјесну, видљиву висузу њиховог стварања и силу с којом се исказују. Али ни једна од те двије црте не могу довољно карактеризирати способности бољих сувремених писаца, будући се оне обје могу мање или више свијема примијенити. Прва се од тих црта налази у самом духу времена: не нема само код слабијих писаца, или код оних, који се угледају на писце, који се односе другом, а не нашем добу. Вјештина пак, или сачетање стварајуће силе са хитрином и досјетљивошћу, — својствена је писцима свију времена и народа. Од овуда шљедује то, да вјештина и реализам нијесу црте, којима се одликују писци новијег доба, нити ти називи могу послужити критици као карактерни термини, које она мора искати.

Пошто се одредба „вјештак-реалист“

може готово подједнако примијенити к врло различним белетристичким талентима, то налазимо да је та одредба одвећ широка и мало карактерна, али ми не мислимо истаћи мјесто те одредбе другу, која би била истинитија и тачнија. По нашем мишљењу нити има, нити може бити одредбе, која би подједнако важила за све мање или више даровите писце нашега доба. Поред општих црта, које се развијају код сваког писца под утицајем „духа“ времена, као и поред оног неизбјежног утицаја, кога на њих имају прво-класни писци, виђећемо, да сваки писац показује и особиту способност, која се веома разликује од других својих сувременика и која му, што више, даје и особито мјесто међу њима.

Изгледа, као да нема ништа новог у овоме што ми говоримо: могу нам примјетити, да нико не види истоветности ни међу двојицом од писаца, које смо више споменули, него, напротив, да је критика свагда са највећом пажњом биљежила особине Тургењева, Толстог, Достојевског и др. Против тога ми нећемо говорити, али ћемо примјетити, да критика, имајући посла не само са књижевним знаменитостима, него и с онима који су тек почели стијепати име, и с почетницима, она је обеззана и мора са највећом тачношћу, у колико је то могуће, одредити, с којом врстом књижевног дара она има посла, јер врста или тип дара или талента јест нешто органично, што не зависи ни од времена, нити од других споредних утицаја, него се развија и креће својим особитим путем и доноси своје, опет особите, резултате.

Питаће, с којим ми овдје долазимо у додир, тако је опширно, да би захтјевало врло много научно-психичког рада, па да се потпуно и научно обради, али пошто нам за сада вријеме то не допушта ограничићемо се тијем, што ћемо овдје у кратко изложити оне закључке, до којих смо дошли проучавајући најзнатије представнике руске и иностране белетристике новијег времена.

(Наставиће се.)

Књижевни преглед.

Осман Ивана Гундулића с допунама
И. Мажурашића и П. Соркошевића, припра-

вио за штампу *Јован Бошковић*. У Земуну. Издање књижарнице Јове Карамата 1890.

Увјерени смо, да ће ова повост најпријатнији утисак учинити на наше читаоце. Било је већ крајње вријеме, да се ово знаменито дјело, којим би се поносили многи већи и напреднији народи од нас, пружи српском народу и ћириличким словима штампано.

Тако ово је тек *друго* издање ћирилицом; дочим латиницом имамо већ пет издања. *Осман* је први пут изашао из штампе у Добровнику г. 1826 и то латиницом, а одма г. 1827 у Будиму ћирилицом. И требало је чекати г. 1890 да изађе друго издање ћириличким словима! Али је и латиницом изашло друго издање у Загребу тек г. 1844, дакле бисмо се могли питати, за што од педесетијех година све до данас, ми који се служимо ћириличким словима, занемаримо великог нашег пјесника усрпкос тога, што су му до тада сву важност схваћали наши претци и што нам је Бранко препоручио дубровачке „пјесме из старине, пуне славе и милине;“ али о томе другом приликом и на другоме мјесту.

Још се овоме издању радујемо, што га је приправио за штампу стручњак, који се с чистом савјести могао овога посла латити.

„*Осман* је лежао много година у рукопису. Двјеста је љета протекло, прије него што је највеће дјело Гундулићево угледало свијета, тако да тај величествени епјев, сложен у славу Словена, а на пропаст непријатељима, кроз дуга два столећа не могаше одушевљавати народ, коме бјеше намијењен. Први се трудио да изда *Османа*, с концепт прилога вијека, Дубровчанин Иван Лучин *Волатић* (1749 до 1808). Пуних 20 година бавио се уређивањем текста и прибирањем биљежака, али га не могаше издати, јер баш тада, 1806-е, кад он *Османа* приправљаше за штампу, уђоше Французи у Добровник, и осташе ту до 14-е. У то умре Волатић. Тек 1826-е Гундулићев *Осман* би нашампан *први пут*, у Добровнику; издао га је фратар Амвросије *Марковић*, са допуном двају пјевања од Петра Соркочевећа.“

Наводимо ово из предговора, да се види судбина рукописа ове велике епопеје наше, а по томе да се суди, колико су труда имали приређивачи свијех шест

досадашњих издања њезинијех, те да се лакше увиди правилност шљедећега мишљења, које је руководило приређивача овог издања: „.... *Кришика ријечи* или граматичка критика, која поправља текет у рукописима, да их сложи са здравим разумом, или са граматиком, има а треба још да се врши; јер издавачки је посао и конјектурно повраћање поремећених мјеста, да би се текет могао објаснити и разумјети, а не да *претисивачима* придијева неку врсту непогрјешности, као што то чини конзервативна школа. Ја сам само мјестимице одступио од читања тога (академ.) издања: Кад ми се варијант дубровачки, врло ријетко загребачки, учинио јаснији и разумљивији.

„Како је наш *нови правопис* основан на фонетици, које се више придржавао и Гундулић, угледајући се на Италијанце; то с њиме опадају и многа којекаква *чиштања у распри*. А што се тиче *говора*, то је југозападни говор изведен досљедно, а сјеверозападно и остављено је само ондје, гдје је то искала потреба стиха и слика. Тако чине и наше народне пјесме. А тако се и читаоци, из врених писаца, неће учити мјешавини или погрјешкама противу народног и књижевног језика.“

Ови нозори морају се још прије одобрити, кад се промисли, како су наши писци писали латиницом све до Гаја, те наравно, колико је ту и наш језик трпио у туђим оковима. Н. п. онда су писали: *сварга, варг, царква, парви*, мјесто: *сварга, врг, црква, први* не за то, што се тако изговара, него што се држало, да не може стати сугласник *р* између друга два сугласника, те се умећало испред *р* оно *а*, или кашње *е*; и тек пошто се познало својство сугласника *р*, да може служити и као гласник, онда је само по себи отпало оно *а* и *е*.

И баш с оввијех нозора, по којима је ово издање уређено, ми држимо, да ће оно бити најбоље досадашње издање *Османово*.

Из подугачкога предговора г. Бошковићева ми ћемо извадити нека мјеста, која се односе на постанак ове дивне пјесме, на дух и значај њезин.

„Гундулић се надаше, да је Пољској суђено; да уништи турско царство, али не самој њој, него у савезу са другим европским државама. Та његова нада основана би на томе, што Пољаци, код Хотина 1621, одржаше сјајну побједу над Турцима. Али

Турска ни послѣје насилне смрти Османове, 1622, не бјеше још пропала, само је окренула била низбрдине. Сјетимо се, да Османлије бише одбијени од Беча тек 1683, с помоћу Пољака, Срба и Хрвата, изгнани из Вудима 1686; за тим дођоше Карловачки (1699) и Пожаревачки мир (1718), и још неки ратови с промјенљивом срећом између њемачко-римског царства и Угарске, с једне стране, и Турске с друге. За тим изађе друга словенска држава Руенија, као заштитница својих једноплемених и једно-вјерних на Истоку, докле се најпослије не умијешаше у то *писање* и све велике државе европске. Дакле Гундулићев јуначки епјев врти се око тако званог „Источног Питања“, које нас још и данас тишти.

„Ту борбу хришћанства а уједно и словенства против полумјесеца опјевао нам је Гундулић у својој епопеји Осману....

„.... Ослобођење Срба и Бугара испод турског јарма, то је замисао пјесникова. Њему, који је гледао невољу потиштене *раје*, који је чуо вапај рођенога брата, свалио се камен са срца, кад је дознао за побједу код Хотина. А у осјећању духовне узајамности словенске дошао је на мисао, да ће брат наш по крви и језику, *Пољак*, најмоћнији међу Словенима, чути плач и јаук свога брата на југу, те да ће сузбити Турчина и од наших страна, као што је показао да може; он ће нас ослободити. Пјесник га позива да заузме српски престо:

Немањићу да Стјепану
намјесник си круне царске,
чим под тобом земља остане
српске, рашке и бугарске. (X. 181-184).

Овдје опет помишља на Душанову царевину, Читаво 8-о пјевање, како је Кизлар-ага отео Сунчаницу од оца јој Љубдрага, потомка Ђурђа Бранковића, с намјером да покаже, како се *раја* пати, како јој се отима оно, што јој је најмилије и најсветије. Сваки час наилазимо на одјеке из српске историје; више пута спомиње Косово и Милоша, како је убио *цара опана*, и тако даље. Пјесник наш мисли, да су догађаји од 1621 и 22 обрт у ратној срећи турској, и да Турска сва мора пропасти. Он мисли, да је дошло вријеме, да се и *раја* ослободи, па излива свој гњев и мржњу на тлачитеља народа свог, а слави онога који је побједио Турке, јер ће с помоћу

његовом синути сунце слободе и балканским невољницима.

„Кад одметници 20 маја 1622 задавише Османа, енглески посланик у Цариграду, Тома Ро (Рос) јавио је за тај догађај у Лондон овим ријечима: Actum est de imperio! Турекоме је царству одзвонило, Гундулић је вјеровао, да му је доиста одзвонило, и то изјављује пјесник у своме *Осману*.“

„Сав *Осман* нам казује, како је осјећао, како је мислио пјесник. Гундулић је одушевљен Словенин, који је први на Југу пјевао о јединству свих Словена. Њему је Маћедонија српска земља, која се простире ћа до Дренопоља; њему Троја (у Малој Азији) лежи сиротињу српских страна, т. ј. маћедонских обала; он српску земљу назива кашто и „словенском“ по старијем имену њезином; он пјева јунаштво пољских и српских краљева; он позива Владислава да заузме Душанов престо („Стјепана Немањића“), те да на тај начин обнови царевину („царску круну“) српско-бугарску. Видио је како су се непријатељи сложили против Словена, да их сатру; па кад видје, да је то Словенство славно побједило, то га узбуди тако, да је одлучио да га прослави великим епом. Те су замисли основе *Осману*. Гундулић се поноси, што је Србин и Словенин. Он је родољуб српски и словенски. Занијела га је неизмјерна борба хришћанства и словенства против османлијскога варварства, под којим стењаше цијело балканско полуострво. Гундулићев *Осман* има дакле ту извршину, *што је сијеван са гледишта народнога, словенскога*.“

„У *Осману* на више мјеста јавља се утицај класичних и, још више, италијанских писаца, особито Тасов. Познанство с тим узорима и ако бјеше важно и корисно за његов развитак, узроковало је у његовом епјеву више подражачачких мјеста. Наш пјесник бијаше у духовној вези са Омиром, Виргилијем, Тасом, Ариостом, Камонисшем. Томе се не треба чудити! Гундулић бјеше васпитан у хуманизму као и сви тадашњи пјесници: Тасо, Данте и други, који такођер позанмаху од старијих узора, а сви од Омира, који је пранзвор свима; али га зато не смијемо прекорити, да није самотворан, изворан. А гдје је пјесник, као што је он?

Колико још књижевности имају да покажу таку народну епопеју, као што је Гундулићева?²

Најпослије ћемо навести још шљедеће признање, можемо рећи, с највишега мјеста у нашој књижевној републици: „Није мала заслуга дубровачка, што су писали народним језиком, мјесто старим словенским па дотјераним само према народном (посрбљеном, похрваћеном, побугареном). По примјеру далматинских књижевника и пјесника почеше и они испрва да пишу разрезјем икавско-чакавским, и икавско-штокавским, али у скоро овлада њихов домаћи говор пјекавско-штокавски, или како га ми данас обично зовемо: *југозападни говор српски. Они тај свој говор подигоше на књижевни језик, којим дубровачка властела (племићи) писаху на 300 година прије Вука Стеф. Караџића*“....

Што г. Бошковић пише о „писарским знацима“, о „размјеру и елизији“, о „преписивачима и слику“, о „гласовима“, „облицима“, „основама“, „реченицама“, „старинским ријечима и реченицама“ и т. д. У *Осману* у опће, а напосе у овом издању, за све нас је од велике важности, а нарочито за онога, који жели да праведан суд изрекне о овоме његовоме најновијем труду, којим је српску њигу задужио.

Осим што је вриједни приређивач одма испод текста протумачио значење непознатијех ријечи, а кашто и смисао, он је на крај књиге саставио читав рјечник ријечи и израза, непознатијех у онијем крајевима, а биће од користи и нама у оввијема.

Још ћемо казати, да нам се чини врло умјесно, што у овоме издању није уметнута у Гундулићев спјев доцнија допуна 14-ог и 15-ог пјевања; него послѣје Гундулићева спјева најприје долази допуна *Ивана Мажурачића*, па иза ње и старија *Петра Сијерковића* или ти *Соркочевчића*, да се види, да оне нијесу Гундулићев рад; на што досадашњи издаваоци нијесу пажњу обраћали.

Књига је штампана у 2 издања на финој бијелој артији у осмини табака, и на доброј шамоа артији у шеснајестини табака. Цијена је првоме издању фиор: 3. 60. а другоме 2. 40. Према изради и величини књиге цијене нијесу велике.

Оваква књига не треба препоруке — она се сама препоручује.

Али г. *Ј. Карамати*, књижарнику у Земуну, који нам послѣје преко шездесет година пружа *Османа* у словесном руху треба, да искрено честитамо и захвалимо, и ми то правијем задовољством чинимо.

Наши Листови.

Као што смо обећали, доносимо из Виенџа суд Јована Храниловића о Војиславијем пјесмама, тијем прије, што се у главном слаже са нашим судом, већ изреченим. Писац набрајајући данашње правке наше на пољу књижевноме, наставља: „У најновије доба, тамо од задњих девет година, придружило се тим именима једно име, које надахњује најљепшим надама, *исобична појава, велелепни пјесник Војислав Илијић*, којег пјесме у лијепом облику, у посебној збирци угледаше прошле године свјетлост у Биограду“. На даље наставља: „Нијесу те пјесме поређане ни хронолошким редом, како су испјеване, а ни по обичној раздиоби у лирске и епске, већ онако ваљда по начеду *variebas delectat* измјењују се лирске пјесме са епским, ако се у опће о епизи у правом смислу код Војислава и може говорити, јер су му и епске пјесме све проткане лиричким рефлексијама и субјективним утицајем. Војислав је лирик *par excellence* у потпуном смислу те ријечи, а сличан је у том погледу у велике нашем самоникломе пјеснику Андрији Палмовићу, који међу нашим пјесницима заузима *посебно мјесто, баш као Војислав међу српским*“. Сада улази критичар у оцјену саме појезије: „Нека суморна нејасноћ у изразима, сликама и присподобама опћенитим је обилежијем Војиславове појезије, тако те му човјек мора многу пјесму по више пута прочитати, да ју посве разумије, и да га њене красоте посвема освоје. Што нас красоте које пјесме лаганије освајају, то је њихов дојам трајнији; у том и лежи тајнствени чар старокласичних пјесама као примјерике Хорација, за којег двије оде рече иначе строги му критик Калигер, да би им волио бити пјесником, него краљем Арагоније.... У Војислава још увијек осјећај превлађује јасноћу мисли. Вјерујем, да је у души његовој мисао сваке му пјесме ја-

сна као сунце, али ми је добивамо сву претопљену чувством и осјећајем, те је њен дојам више елегично чувствен него мисаон. Добро је опазио један критик, да већина пјесама Војиславових довршује тако, те се коначно та пјесма наставља и надовезује у души читатељевој; тим настаје онај потребити душевни вез међу пјесником и читатељем, што је највећи успјех пјесников; али колико би пута читатељ Војиславових пјесама био у неприлици, да га запитамо за коначну идеју, за анализу поједине његове пјесме.... И та нејасност Војиславових пјесама, која се даде тумачити једно преобиљем чувства у правом пјесничком срцу Војиславоу, једно је, чему могу забавити, оцјењујући те у истину прекрасне пјесме. Као да је Војислав свјестао о томе преобиљу чувства, кад се даје на пјевање мотива из садашњости, и који стоје с његовом особом у уској свези, пак из непосредне прошлости свога народа, он бира врло радо предмете из класичне, идилличке доби, из митологије и свјетске историје, гдје је чувствованје *мирније и објективније* и поприма управе *класично и пластички облик*. — И овдје писац вели: „Вјештим подражавањем класичнога хексаметра, склоношћу к избору класичних мотива и слика, протканих класичном митологијом и историјом, оригиналношћу идеје и форме подејећа нас Војислав на првака модерне италијанске појезије *Кардућа*, а како је пуи дара, сва је прилика, да ће и он проћи све развојне фазе тога поноснога орла италијанскога пјесничкога Парнаса, који, свршивши конвенционализам манзонијеве школе, поче у својих *Juvenilia* узорном имитацијом книжевнога старокласицизма по идеји и форми, гдје се, како пише Цар, „истипаше човјек старински, пантеиста и епикурејац, човјек, који између цвијећа и миомириса, између злаћаних гроздова и дјевојачких осмејака не хоћаше, да се брине о прекогробној судбини људ-

ској,“ — у својим *Decennalia*“ и „*Nuove Poesie*“ „напио се свјежом водом струје модерних књижевности, и увео у своју пјесму оно, чим би Хуго својим пјесмама улио живот,“ а у својим „*Erodama*“ доказао, „да нико не може боље од њега бити народним пјесником наших времена“. (В. Vienas г. 1889 бр. 24—42.) Нећу тим да кажем, да бих желлио, да Војислав буде слијепи епигон Кардућијев, јер је у Војислава сувише генија, а да буде слијепим наслједником иједне пјесничке школе, а „свако лијепо уједно је и оригинално“, па ће сваки прави гениј знати дат и давно опјеваним мотивима биљег оригиналности свога генија, како то вели негдје умни Карер, већ тиме само желим изразити, како много имадемо очекивати од Војиславова генија“. Ми смо прошле године донијели суд *Književne Smotre* о Војиславовој појезији, који је био најповољнији; а сада Vienas и још даље иде у признавању. Тако желимо рећи, да Војислав и међу Хрватима ужива симпатије најбољег нашег млађег пјесника.

Овај изворнијех приповиједака *Vienas* доноси и одабранијех преведенијех особито с рускога; тако у бројевима, што су пред нама, находе се: „*Дивљи Властелин*“ од *Салтшикова Шчедрика* у преводу *А. Харамбашића*; „*Кавкаски Роб*“ од *Л. Толстоја* у преводу *И. Гојтана*; и „*Први пут на позорници*“ од *К. Баранцевића* у преводу *Н. Шумове*. Од изворнијех споменућемо врло лијепу приповијетку „*Сан доктора Мишића*“ од *Ксавера Шандор-Ђалског*, која је почела излазити у десетом броју, и „*По смрти*“ од *В. Новака*, која је изашла у другом броју.

Међу пјесмама споменућемо низ „*Невенака*“ *А. Харамбашића*, двије пјесмице од *Силвија Крањчевића*, двије од *Љубисава*, једну врло лијепу посвећену „*Успомени Др. Анте Ковачића*“ од *Јов. Хракиловића* и један уломак пјесме *П. Прерадовића* „*У смрт Ј. Колара*“, који се нашао међу ру-

кописима покојног пјесника. У једанаестом пак броју почео је излазити превод В. Вежића пјесме *В. Геша* „Армини Доротеја“.

Најпослије нам је споменути и „Писма из Биограда о књижевности и умјетности, која је почео *Д. Живаљевић* писати, и критику од *Ј. П.* комедије *Ива Војновића*, коју је Матица Хрватска наградила и издала, и која се скоро у загребачком позоришту представљала. Критичар налази мана у унутрашњој техници драме, којима је клина у епској нарави одабрана предмета; па овако завршује: Спољашња му је техника куд и камо боља и њоме писац вјешто и окретно прикрива погрешке унутарње технике. Он умије брзо и кратко експонирати појаве и лица, истиче превалентне црте и оно, што је главно и важно, пак хрло напредује од појаве до појаве и знаде повући за собом гледаоца и сву позорност његову заокупити. Међу особите врлине ове драме припада вјешто изведени дијалог, у којему има живости и духовитости. Одликује се језгровитишћу и гдјегдје лапидарном краткоћом, веома је занимљив гдјегдје пикантан, а готово нигдје досадан и неумјестан. Ове врлине и још друге естетске љепоте осигураше дјелу пјесникову повољан успјех, на којем треба честитати у првом реду славодобитном аутору, а за тим и „Матици Хрватској“, што је тако лијепо дјело наградила и подала Хрватима изворну драму, која ће се не само радо читати него и с успјехом приказивати на позорници“. Ово је прво дјело младога ауктора, старијег брата нашега сарадника *Л. Војновића*, који су синови *Дра Коста Војновића*, професора на загребачком свеучилишту. Младоме писцу и наше честитање!

У 2 и 3 броју биоградског *Бола* наставља и свршује *Ј. Храниловић* своје књижевне арабеске посљедњих двадесет година под натписом: *Хрватска лепа књижевност*. Ту нас писац упознаје са данашњим рад-

ницима на пољу лијепе књижевности хрватске, те тако крчи пут нашем међусобном упознавању. У 3 и 4 броју *Др. М. Јовановић* започиње и наставља врло интересантну путничку црту „Из далека“, а *Драг. Павловић* свој чланак „Жене у културној Историји“.

Још ћемо споменути чланак *М. Савића*, у ком нам представља Мишу Димитријевића као Српског књижевника. Осим тога у овим бројевима има други дио пјесме *Ј. Илића* под натписом „Вен Сахибу“, пјесма *Војиславова* под натписом „Турска“, и још неке пјесмице *Вл. Јовановић*, *Н. Ђорџића* и *С. Мијаковића*; и настављају се новела „Из прошлости“ и роман „Пропади Племић“, већ започети.

Правијем задовољством јављамо, да је *Босанска Вила* ступила у цету годину живота. Пред нама су већ четири броја са лијепом садржином. Ту налазимо пјесмама: *Љ. Пенадовића*, *Вл. Јовановића*, *Алексе Шанџића*, *Љубинка*, *С. Рачете*, *С. Арчиловића* и *Л. Николића*. Од приповијестика споменућемо „Растка“ из књига староставних од писца „Краља Војислава Травуњанина“, коју је приповијетку *Б. Вила* прошле године донијела. Када би вриједни писац наставио овакве приповијетке из „староставних књига“ могао би с временом пружити нашој широј читалачкој публици књигу врло корисну и забавну, која би кадра била итиснути јој из рука многе, које су корисне само дотичнијем издаваоцима. Даље находимо историчку расправу под натписом „Дубровник је српски“ и опширни приказ „Хајдане“, који још није свршен.

Ми и овом приликом најтоплије препоручамо нашим читаоцима овај једини српски лист у Босни и Херцеговини.

Уређује *Др. Л. Томановић*.